

Міністерство освіти і науки України
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Факультет соціальних і гуманітарних наук

Кафедра історії та археології

Салопанов Михайло Ярославович

**ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРИЧИНИ, ПЕРЕБІГ,
РЕЗУЛЬТАТИ ТА ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ
НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН У ЄВРОПІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ –
НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.**

Кваліфікаційна робота
за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Особистий підпис –

Салопанов М. Я.

Науковий керівник –

Набока О. В., доктор
історичних наук, професор

Завідувач кафедри –

Набока О. В., доктор
історичних наук, професор

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ.....	7
1.1. Історіографія дослідження.....	7
1.2. Джерела дослідження	12
1.3. Методологічні підходи дослідження	16
Висновки до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВІ КАМПАНІЇ ТА ВІЙНИ НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ ФРАНЦІЇ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ (1796–1812)	24
2.1. Кампанії Наполеона Бонапарта 1796-1799 рр.	24
2.2. Антифранцузькі коаліції та зміцнення французького впливу в Європі.....	32
2.3. Французька кампанія в Іспанії на початку XIX ст.	40
Висновки до розділу 2	45
РОЗДІЛ 3. ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВОЄН ТА ПАДІННЯ НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1809–1815)	47
3.1. Війна Франції проти П'ятої антифранцузької коаліції та її результати.....	47
3.2. Вторгнення Наполеона до Росії в 1812 р.....	50
3.3. Поразка Наполеона у 1813–1815 рр.	55
Висновки до розділу 3.....	60
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ УЯВЛЕНЬ ПРО НАПОЛЕОНІВСЬКІ ВІЙНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТ.....	61
4.1. Відображення Наполеонівських воєн у змісті шкільної історичної освіти.....	61
4.2. Методичні засади формування в учнів уявлень про причини, перебіг та історичні наслідки Наполеонівських воєн.....	67
4.3. Розробки уроків з теми «Наполеонівські війни в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст.»	73
Висновки до розділу 4.....	77
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	82
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Наполеонівські війни кінця XVIII – початку XIX ст. належать до визначальних подій європейської історії. Військові кампанії Французької республіки та наполеонівської імперії спричинили масштабні зміни в системі міжнародних відносин, територіально-політичній організації Європи, характері міждержавного суперництва та способах ведення війни.

Вивчення Наполеонівських воєн у шкільному курсі всесвітньої історії має важливе значення для формування в учнів цілісного розуміння розвитку Європи наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Водночас засвоєння цього матеріалу не повинно зводитися лише до запам'ятовування дат, назв військових кампаній і битв, імен історичних діячів та територіальних змін. Важливим завданням історичної освіти є формування здатності учнів встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, визначати передумови та причини історичних подій, характеризувати їх перебіг, встановлювати результати, аналізувати історичні джерела, зіставляти позиції учасників подій та визначати їхні короткострокові й довгострокові наслідки.

Актуальність дослідження визначається також сучасними вимогами до шкільної історичної освіти, орієнтованої на компетентнісний підхід. Навчання історії передбачає не лише засвоєння учнями певного обсягу знань, а й формування вміння працювати з історичною інформацією, аналізувати та інтерпретувати історичні події і процеси, визначати їхні причини та наслідки, аргументувати власні висновки, здійснювати порівняння та встановлювати взаємозв'язки між окремими історичними явищами. У цьому контексті тема Наполеонівських воєн має значні можливості для формування відповідних умінь, оскільки дозволяє на конкретному історичному матеріалі розкрити взаємозв'язок військових, політичних, дипломатичних і суспільних процесів.

Важливим аспектом дослідження є визначення того, наскільки зміст шкільної історичної освіти забезпечує формування в учнів цілісних уявлень

про Наполеонівські війни, а також з'ясування особливостей представлення цієї теми в сучасних підручниках із всесвітньої історії. Аналіз навчальних програм та підручників дає можливість визначити особливості добору й структурування історичного матеріалу, способи представлення причин, перебігу, результатів і наслідків Наполеонівських воєн, а також можливості використання запропонованих навчальних завдань, картографічного, ілюстративного та джерельного матеріалу для формування в учнів відповідних історичних уявлень.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена, з одного боку, історичним значенням Наполеонівських воєн для розвитку Європи наприкінці XVIII – на початку XIX ст., а з іншого – необхідністю методичного обґрунтування способів формування в учнів цілісних уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки цих воєн у процесі навчання всесвітньої історії.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні методичних засад формування в учнів уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн у Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати історіографію, джерельну базу та методологічні засади дослідження Наполеонівських воєн і проблеми їх вивчення в шкільному курсі всесвітньої історії;
2. Охарактеризувати основні етапи Наполеонівських воєн у Європі 1796–1815 рр., визначити їх причини, особливості перебігу, результати та історичні наслідки;
3. Проаналізувати місце Наполеонівських воєн у змісті шкільної історичної освіти та особливості їх представлення в навчальних і модельних програмах та підручниках із всесвітньої історії;

4. Обґрунтувати методичні засади формування в учнів цілісних уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн;

5. Розробити цикл уроків з теми «Наполеонівські війни в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст.», спрямований на реалізацію визначених методичних засад.

Об’єкт дослідження – процес навчання всесвітньої історії в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи та прийоми формування в учнів уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн у Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст., а також методичні засади їх реалізації в освітньому процесі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XVIII – початок XIX ст., основна увага зосереджена на періоді 1796–1815 рр. Нижня межа визначається початком італійської кампанії Наполеона Бонапарта 1796 р., яка стала важливим етапом його військово-політичного піднесення та розгортання масштабної французької експансії в Європі. Верхня межа пов’язана з остаточною поразкою Наполеона в 1815 р. та завершенням періоду Наполеонівських воєн.

Територіальні межі дослідження охоплюють європейський простір, на якому розгорталися основні військові та політичні події Наполеонівських воєн: Францію, держави Центральної та Західної Європи, Піренейський півострів, території Російської імперії та інші регіони Європи, безпосередньо залучені до воєнно-політичних процесів досліджуваного періоду.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв’язання визначених завдань використано комплекс загальнонаукових, спеціально-історичних методів, а також методів аналізу освітніх документів і навчальної літератури. Аналіз і синтез застосовано для опрацювання історичної, педагогічної та методичної літератури, визначення основних підходів до дослідження проблеми та узагальнення отриманих результатів. Історико-

хронологічний метод використано для послідовного відтворення перебігу Наполеонівських воєн та встановлення взаємозв'язків між окремими військовими кампаніями. Історико-порівняльний метод дав змогу зіставити перебіг і результати різних військових кампаній, діяльність держав-учасниць та наслідки окремих воєнних конфліктів. Причинно-наслідковий метод використано для встановлення взаємозв'язку між передумовами, причинами, перебігом, результатами та наслідками Наполеонівських воєн. Системний підхід забезпечив розгляд Наполеонівських воєн як цілісного взаємопов'язаного історичного процесу. Порівняльний аналіз навчальних і модельних програм та шкільних підручників застосовано для зіставлення способів добору, структурування й представлення матеріалу про Наполеонівські війни та визначення його методичного потенціалу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів дослідження в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти під час вивчення теми Наполеонівських воєн у курсі всесвітньої історії. Результати аналізу змісту шкільної історичної освіти та підручників можуть бути використані вчителями для добору й структурування навчального матеріалу. Обґрунтовані методичні засади та розроблений цикл із шести уроків з теми «Наполеонівські війни в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст.» можуть застосовуватися під час підготовки та проведення навчальних занять. Запропоновані навчальні завдання, історичні схеми, таблиці, матеріали для роботи з історичними джерелами та картами спрямовані на формування в учнів цілісних уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн.

Структура магістерської роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури та шести додатків. Загальний обсяг роботи – 101 сторінка, з яких – 79 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

1.1. Історіографія дослідження

Історіографія Наполеонівських воєн є достатньо широкою та охоплює праці різного характеру, у яких розглядаються військово-політичні події кінця XVIII – початку XIX ст., діяльність Наполеона Бонапарта, міжнародні відносини в Європі, формування антифранцузьких коаліцій, окремі військові кампанії, російсько-французька війна 1812 р. та наслідки падіння наполеонівської імперії. Для цього дослідження важливе значення має не лише історична література, присвячена безпосередньо Наполеонівським війнам, а й праці з методики навчання історії, оскільки предметом магістерської роботи є не тільки реконструкція історичних подій, а й визначення способів формування в учнів цілісних уявлень про їх причини, перебіг, результати та історичні наслідки.

Одним із напрямів історіографії є праці, у яких Наполеонівські війни розглядаються передусім як військово-політичний процес. Значний внесок у систематизацію відомостей про розвиток військового мистецтва зробили Л. В. Войтович та В. Є. Голубко. У другому томі праці «Історія війн і військового мистецтва» автори розглядають трансформацію європейських армій, характер воєнних конфліктів та розвиток військового мистецтва від професійних найманих до масових мобілізаційних армій. Такий підхід дає змогу розглядати Наполеонівські війни не як сукупність окремих битв, а як етап розвитку європейського воєнного мистецтва та військової організації [5].

Особливого значення для сучасної української історіографії мають дослідження В. В. Ададунова. Його монографія «“Наполеоніда” на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття» розкриває французькі політичні та геополітичні проекти щодо східноєвропейського

простору. Автор розглядає не лише військові події, а й політичні уявлення та плани французького уряду, що дає можливість розширити розуміння Наполеонівських воєн за межі суто військової історії [1].

До цього ж напрямку належить дисертаційне дослідження В. В. Ададунова, присвячене польському питанню у французько-австрійських відносинах епохи Наполеонівських воєн. Воно дозволяє простежити взаємозв'язок між військовим протистоянням, дипломатією та територіально-політичними питаннями Центральної та Східної Європи [2]. Важливим для розуміння подій 1812 р. є також дослідження Ададунова, присвячене проєктам французького командування щодо південно-західних земель Російської імперії під час підготовки та наступального етапу кампанії 1812 р. [3].

Суттєве значення для сучасного осмислення Наполеонівської епохи мають праці О. М. Захарчука. У дисертаційному дослідженні «“Силова дипломатія” в зовнішньополітичній діяльності Наполеона Бонапарта» автор аналізує взаємозв'язок дипломатичних та військових засобів у зовнішній політиці Франції [11]. Це дозволяє розглядати Наполеонівські війни не лише як військове протистояння, а як складову ширшої системи міжнародних відносин.

Подальший розвиток цього напрямку спостерігається у статтях О. М. Захарчука, присвячених сучасній українській історіографії наполеонівської доби. Дослідник аналізує підходи українських істориків до зовнішньої політики та дипломатії Наполеона Бонапарта [13], а також ставлення Наполеона до південно-західних окраїн Російської імперії напередодні та під час війни 1812 р. [15]. Окремо розглядається проблема взаємовідносин Наполеона та українського суспільства через інтерпретацію історичних документів [14].

Новим аспектом у сучасній українській історіографії є дослідження О. М. Захарчука, присвячене походженню та трансформаціям російського історіографічного міфу про політичні плани Наполеона щодо Росії

напередодні та під час війни 1812 р. [12]. Ця праця має особливе методологічне значення, оскільки демонструє необхідність критичного ставлення не лише до історичних джерел, а й до сформованих у попередній історіографії інтерпретацій.

Український контекст війни 1812 р. представлено у праці О. І. Гуржія, О. П. Реєнта та А. А. Палія «Війна 1812 року: український контекст». Автори розглядають події війни з урахуванням становища українських земель та участі населення українських територій у тогочасних воєнно-політичних процесах [9]. Цей напрям є важливим для навчання всесвітньої історії, оскільки дозволяє пов'язувати загальноєвропейський історичний процес із історією українських земель.

Окремий аспект української історіографії становлять праці В. І. Стеценка, присвячені війні 1812 р. Дослідник розглядає історіографію цієї війни [47], відображення її впливу на свідомість українського суспільства [48], участь українського дворянства у подіях 1812 р. [49], а також франко-російські відносини напередодні зіткнення [50]. У сукупності ці праці дають можливість розглядати війну 1812 р. як складне явище, що мало не лише військовий, а й суспільно-політичний та історіографічний вимір.

Таким чином, історіографія Наполеонівських воєн представлена кількома взаємопов'язаними напрямками: військово-історичним, політико-дипломатичним, біографічним, історіографічним та українським регіональним. Їх поєднання дає можливість комплексно розглянути причини, перебіг, результати та наслідки Наполеонівських воєн, що відповідає предмету цього дослідження.

Водночас для магістерської роботи принципово важливим є звернення до історіографії проблеми *навчання історії в закладах загальної середньої освіти*. Теоретичну основу цього напрямку становлять праці В. С. Власова, О. І. Пометун та Г. О. Фрейман, Г. Г. Яковенко. У них розглядаються цілі та зміст шкільної історичної освіти, організація навчальної діяльності учнів,

методи та прийоми навчання історії, а також способи формування історичних знань і вмінь [4; 35; 54].

Особливе значення для методичної частини дослідження мають праці О. І. Пометун, присвячені компетентнісному та діяльнісному підходам до навчання історії. У статті «Підручник з історії у контексті діяльнісного і компетентнісного підходів» авторка розглядає шкільний підручник не лише як джерело готової інформації, а як засіб організації активної пізнавальної діяльності учнів [26]. Цей підхід безпосередньо пов'язаний із завданнями четвертого розділу магістерської роботи, де передбачається аналіз сучасних підручників із всесвітньої історії.

Проблема розвитку критичного мислення посідає важливе місце у сучасній методиці навчання історії. О. І. Пометун розглядає критичне мислення як педагогічний феномен та обґрунтовує можливості його розвитку в освітньому процесі [24]. У методичній праці, присвяченій розвитку критичного мислення на уроках історії, акцент зроблено на використанні навчальних прийомів, які спонукають учнів аналізувати інформацію, зіставляти факти та формулювати обґрунтовані висновки [25]. Важливим інструментом такого навчання авторка визначає запитання, які спрямовують пізнавальну діяльність учнів та допомагають переходити від простого відтворення інформації до її аналізу [27, с. 63–65]. Методичні засади організації навчання, спрямованого на розвиток критичного мислення учнів, систематизовано також у посібниках О. І. Пометун та І. М. Сущенко [34; 36].

Компетентнісно орієнтований підхід більш системно представлено у праці О. І. Пометун, Н. М. Гупан та В. С. Власова «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі». Автори пов'язують результат навчання історії не лише із засвоєнням фактологічного матеріалу, а й із формуванням здатності учнів застосовувати набуті знання для аналізу історичних явищ та розв'язання навчальних завдань [32]. Для теми Наполеонівських воєн такий підхід є особливо продуктивним, оскільки великий обсяг фактологічного матеріалу потребує його структурування

навколо причинно-наслідкових зв'язків, проблемних запитань та узагальнень. Методичні засади організації навчання, спрямованого на розвиток критичного мислення учнів, систематизовано також у посібниках О. І. Пометун та І. М. Сущенко [34; 36].

Важливим методичним напрямом є організація практичної та дослідницької діяльності учнів. У праці О. І. Пометун та Н. М. Гупан «розглядаються форми організації навчальної діяльності, спрямовані на активне опрацювання історичного матеріалу [30]. Із організацією активної навчальної діяльності пов'язане й використання формувального оцінювання на уроках історії, методику якого розглядає В. І. Старжець [45]. П. В. Мороз акцентує увагу на дослідницькій діяльності учнів у процесі навчання історії, що має значення для використання історичних документів, карт, статистичних матеріалів та інших джерел під час вивчення Наполеонівських воєн [21].

Проблему формування дослідницької компетентності безпосередньо у процесі роботи зі шкільним підручником розглядають П. В. Мороз та І. В. Мороз. Автори наголошують на можливостях сучасного підручника організовувати самостійну роботу учнів із текстовою та візуальною інформацією [22]. Місце сучасного підручника історії в умовах реалізації нового Державного стандарту освіти окремо характеризує Н. М. Гупан [8]. Це положення є важливим для аналізу підручників із всесвітньої історії у четвертому розділі роботи, зокрема для оцінювання навчальних завдань, картографічного та ілюстративного матеріалу.

Отже, аналіз наявної історіографії дає підстави зробити висновок, що Наполеонівські війни достатньо ґрунтовно досліджені в історичній науці. У працях різних авторів розкрито військові кампанії Наполеона, міжнародні відносини, діяльність антифранцузьких коаліцій, франко-російське протистояння, війну 1812 р., завершальний етап Наполеонівських воєн та формування нового міжнародного порядку в Європі. В українській історіографії особливої уваги набули питання французької політики щодо

східноєвропейських територій, українського контексту війни 1812 р. та сучасних історіографічних інтерпретацій наполеонівської доби.

Таким чином, опрацьована історіографічна база створює необхідне підґрунтя для подальшого дослідження: історичні праці забезпечують наукове осмислення змісту подій, а педагогічна та методична література – теоретичну основу для визначення ефективних способів їх представлення учням. Поєднання цих двох напрямів дозволяє перейти від реконструкції Наполеонівських воєн до розроблення методики формування в учнів системних історичних уявлень про їх причини, перебіг, результати та довгострокові наслідки.

1.2. Джерела дослідження

Джерельну базу магістерського дослідження становить комплекс різнопланових матеріалів, які дають змогу розглянути Наполеонівські війни кінця XVIII – початку XIX ст. як історичний процес, а також дослідити особливості їх представлення у шкільному курсі всесвітньої історії. З огляду на предмет і завдання роботи джерельну базу доцільно поділити на кілька взаємопов'язаних груп: нормативно-правові та освітні документи; навчальні програми; шкільні підручники; наукові та науково-методичні праці, що використовуються для теоретичного осмислення й інтерпретації досліджуваного матеріалу.

Першу групу становлять нормативно-правові документи у сфері освіти, які визначають сучасні засади організації освітнього процесу та змісту шкільної історичної освіти. До неї належать Закон України «Про освіту», Закон України «Про повну загальну середню освіту», Державний стандарт базової середньої освіти, а також документи, пов'язані з реформуванням загальної середньої освіти в межах концепції Нової української школи [42; 43; 38; 44]. Ці документи мають важливе значення для дослідження, оскільки визначають загальні вимоги до змісту освіти,

організації навчання, формування компетентностей та очікуваних результатів навчання учнів.

Закон України «Про освіту» визначає загальні засади функціонування системи освіти, її мету, принципи та основні вимоги до освітнього процесу [42]. Для цього дослідження його положення важливі насамперед у контексті компетентнісної орієнтації сучасної освіти та необхідності формування в учнів не лише предметних знань, а й здатності застосовувати їх у процесі пізнавальної діяльності.

Важливим нормативним джерелом є Закон України «Про повну загальну середню освіту», який конкретизує особливості організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти [43]. Його положення враховуються під час визначення місця навчання всесвітньої історії у структурі загальної середньої освіти та аналізу організації навчальної діяльності учнів.

Особливе значення має Державний стандарт базової середньої освіти, оскільки саме він визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти та компетентностей, яких вони мають набути в процесі навчання [38]. Для дослідження теми Наполеонівських воєн це важливо з огляду на необхідність формування в учнів умінь працювати з історичною інформацією, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати історичні процеси та формулювати аргументовані висновки.

До цієї ж групи належить Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», яка визначає орієнтацію сучасної школи на компетентнісне та діяльнісне навчання [44]. Застосування її положень у дослідженні дає можливість розглядати вивчення Наполеонівських воєн не лише як засвоєння учнями фактологічного матеріалу, а як процес формування здатності аналізувати історичні явища, встановлювати взаємозв'язки між ними та використовувати історичні знання для розв'язання навчальних завдань.

Другу групу джерел становлять навчальні програми та документи, що регламентують зміст шкільної історичної освіти. До неї належать типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти, зміни до неї, навчальна програма «Всесвітня історія. 8–9 класи», а також модельні навчальні програми «Всесвітня історія. 7–9 класи» [40; 37; 39; 17; 18; 19]. Вони є безпосереднім джерелом для визначення місця Наполеонівських воєн у змісті шкільного курсу всесвітньої історії.

Типова освітня програма для 5–9 класів дозволяє визначити загальні організаційні та змістові засади побудови освітнього процесу [40]. Зміни до цієї програми враховуються для характеристики сучасного етапу розвитку шкільної освіти [37]. Навчальна програма «Всесвітня історія. 8–9 класи» є безпосередньо пов'язаною з досліджуваною темою, оскільки дає можливість простежити, які історичні події, процеси та персоналії передбачені для вивчення учнями [39].

Модельні навчальні програми «Всесвітня історія. 7–9 класи», розроблені різними авторськими колективами, є важливим джерелом для порівняльного аналізу змісту сучасної історичної освіти [17; 18; 19]. Їх використання дозволяє встановити, як у різних варіантах навчальних програм структурується матеріал із всесвітньої історії, які змістові лінії та результати навчання визначаються для учнів і які можливості створюються для компетентнісного опрацювання історичного матеріалу.

Окрему групу становлять інструктивно-методичні матеріали Міністерства освіти і науки України, зокрема рекомендації щодо викладання навчальних предметів та інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році [41]. Цей документ використовується для врахування сучасних методичних орієнтирів організації навчання історії та визначення актуальних вимог до освітнього процесу.

Третю, безпосередньо емпіричну, групу становлять шкільні підручники з всесвітньої історії. Саме вони є одним із основних джерел для четвертого розділу роботи, присвяченого методиці формування в учнів

уявлень про Наполеонівські війни. У дослідженні використано підручники різних років видання, що дозволяє простежити особливості представлення досліджуваного матеріалу в шкільній історичній освіті.

До аналізу залучено підручники 2017 р., зокрема праці О. В. Гісема та О. О. Мартинюка, І. Я. Щупака, С. В. Д'ячкова та С. Д. Литовченко, І. А. Коляди [6; 52; 10; 16]. Їх використання дає можливість проаналізувати структуру навчального матеріалу про наполеонівську епоху, особливості його пояснення, співвідношення текстової та візуальної інформації, а також характер навчальних завдань.

До аналізу залучено підручники для 9 класу [6; 7; 10; 16; 23; 52; 53]. Їх порівняння дає можливість простежити зміни у структуруванні навчального матеріалу, способах подання історичних подій, використанні карт, ілюстрацій, документів, запитань і навчальних завдань. Особливу увагу під час аналізу приділено тому, наскільки послідовно в підручниках представлені причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн, а також чи спрямовують запропоновані завдання учнів на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими подіями.

Таким чином, джерельна база дослідження має комплексний характер. Нормативно-правові документи визначають загальні рамки сучасної шкільної освіти; навчальні програми дають можливість встановити місце та зміст теми Наполеонівських воєн у курсі всесвітньої історії; підручники виступають безпосереднім матеріалом для аналізу способів представлення досліджуваної теми учням; історичні наукові праці забезпечують необхідну основу для наукового відтворення та інтерпретації подій; педагогічна і методична література використовується для обґрунтування способів організації навчальної діяльності та формування історичних уявлень учнів.

Застосування такого комплексу джерел дає можливість поєднати історичний та методичний виміри дослідження. Це особливо важливо з огляду на мету магістерської роботи, оскільки формування в учнів уявлень про Наполеонівські війни передбачає не лише достовірне розкриття

історичного матеріалу, а й визначення способів його педагогічно доцільного відбору, структурування та опрацювання. Отже, наявна джерельна база відповідає поставленим у роботі завданням і створює необхідні передумови для подальшого аналізу історичного змісту Наполеонівських воєн та розроблення методики їх вивчення в шкільному курсі всесвітньої історії.

1.3. Методологічні підходи дослідження

Методологічна основа дослідження визначається його комплексним характером, оскільки робота поєднує історичний та методичний аспекти. З одного боку, необхідно дослідити причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн у Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст., а з іншого – визначити особливості формування в учнів цілісних уявлень про цей складний історичний процес у межах шкільного курсу всесвітньої історії. Такий характер роботи зумовив використання комплексу загальнонаукових, спеціально-історичних та педагогічних методів.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення сучасної методики навчання історії, відповідно до яких засвоєння історичного матеріалу передбачає не лише накопичення фактологічних знань, а й формування в учнів умінь аналізувати історичну інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати історичні явища, працювати з джерелами та аргументувати власні висновки. Такі підходи розкрито у працях О. І. Пометун, Г. О. Фрейман, В. С. Власова, Н. М. Гупан, П. В. Мороза, С. О. Терно та інших дослідників методики навчання історії [4; 21; 22; 24–32; 35; 51; 54].

Важливим для дослідження є системний підхід, який передбачає розгляд Наполеонівських воєн не як сукупності ізольованих військових кампаній і битв, а як цілісного взаємопов'язаного історичного процесу. Застосування цього підходу дозволяє простежити взаємозалежність між окремими кампаніями, діяльністю Франції та держав антифранцузьких коаліцій, дипломатичними відносинами, політичними змінами й територіальними трансформаціями в Європі. Саме системний підхід дає

можливість розглядати причини, перебіг, результати та наслідки Наполеонівських воєн як взаємопов'язані елементи одного історичного процесу. Така логіка відповідає загальному спрямуванню дослідження та передбачає формування в учнів не фрагментарних, а цілісних історичних уявлень.

Для опрацювання історичної, педагогічної та методичної літератури використано методи аналізу і синтезу. Аналіз передбачав розчленування досліджуваного матеріалу на окремі складові – причини воєн, особливості військових кампаній, міжнародні відносини, результати окремих конфліктів, політичні та територіальні зміни. Синтез, своєю чергою, дав можливість поєднати отримані результати та сформувані цілісні уявлення про розвиток Наполеонівських воєн. Ці методи також застосовано під час опрацювання педагогічної та методичної літератури з метою визначення підходів до організації навчання історії.

Одним із провідних спеціально-історичних методів є історико-хронологічний метод. Його застосування зумовлене необхідністю послідовного відтворення подій 1796–1815 рр. та встановлення взаємозв'язків між окремими етапами Наполеонівських воєн. За допомогою цього методу простежується перехід від перших значних військових кампаній Наполеона до формування та діяльності антифранцузьких коаліцій, розгортання війни на Піренейському півострові, франко-російського протистояння 1812 р. та завершального етапу боротьби європейських держав проти наполеонівської Франції у 1813–1815 рр.

З історико-хронологічним методом безпосередньо пов'язаний історико-порівняльний метод, за допомогою якого здійснюється зіставлення різних військових кампаній, діяльності держав-учасниць та результатів окремих воєнних конфліктів. Його використання дозволяє виявити спільні та відмінні риси між окремими етапами Наполеонівських воєн, порівняти характер дій Франції та її противників, а також простежити зміни у співвідношенні сил на різних етапах війни. У методичній частині

дослідження цей підхід застосовується також для порівняння способів представлення Наполеонівських воєн у різних шкільних підручниках.

Особливе значення для дослідження має причинно-наслідковий метод. Його застосування зумовлене самою структурою предмета дослідження, оскільки основна увага приділяється формуванню в учнів уявлень не тільки про перебіг історичних подій, а й про їх причини, результати та історичні наслідки. Метод дозволяє встановити взаємозв'язки між передумовами та причинами Наполеонівських воєн, конкретними військово-політичними рішеннями, перебігом окремих кампаній, їх безпосередніми результатами та довгостроковими наслідками для Європи.

Застосування причинно-наслідкового підходу має особливе методичне значення. Наполеонівські війни охоплюють значний часовий і територіальний простір, характеризуються великою кількістю взаємопов'язаних військових кампаній, міжнародних коаліцій, політичних подій та територіальних змін. Тому під час їх вивчення важливо допомогти учням перейти від механічного запам'ятовування дат і назв до розуміння логіки історичного процесу – того, як певні політичні та військові рішення спричиняли подальший розвиток подій і як результати окремих кампаній впливали на наступні етапи протистояння. Саме необхідність встановлення таких зв'язків обумовлює використання причинно-наслідкового методу як одного з центральних у дослідженні.

Важливим методологічним орієнтиром є компетентнісний підхід. Його використання відповідає сучасним засадам шкільної історичної освіти та положенням методичних праць, у яких наголошується на необхідності поєднання предметних знань із формуванням умінь і способів діяльності учнів [22, с. 141–162; 35, с. 76–77]. У межах цього підходу результатом вивчення Наполеонівських воєн має бути не лише знання учнями основних дат, подій, історичних діячів і термінів, а й здатність використовувати ці знання для аналізу історичних явищ, порівняння подій, визначення причин та

наслідків, роботи з історичними джерелами й аргументації власної позиції щодо історичного матеріалу.

Із компетентнісним підходом тісно пов'язаний діяльнісний підхід, відповідно до якого учень розглядається як активний учасник освітнього процесу. Важливе значення в цьому контексті має робота О. І. Пометун, присвячена підручнику історії у контексті діяльнісного та компетентнісного підходів [26, с. 83–89]. Застосування цього підходу передбачає організацію таких видів навчальної діяльності, у процесі яких учні самостійно опрацьовують історичну інформацію, аналізують документи та карти, виконують порівняльні й проблемні завдання, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки та формулюють висновки.

Для методичної частини роботи важливим є проблемний підхід, який передбачає організацію навчання через проблемні запитання та завдання. Його використання дає можливість зосередити увагу учнів не лише на тому, що відбулося, а й на тому, чому подія відбулася саме так, які альтернативи існували та до яких наслідків призвели певні рішення. Особливо продуктивним цей підхід є під час вивчення таких складних проблем, як формування антифранцузьких коаліцій, причини походу Наполеона до Росії, причини невдач французької армії та падіння наполеонівської імперії.

Застосування цього підходу під час вивчення Наполеонівських воєн передбачає використання завдань на аналіз історичної інформації, зіставлення різних позицій та інтерпретацій, визначення аргументів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і формулювання обґрунтованих висновків. Особливу роль у цьому процесі відіграють запитання, які спонукають учнів не просто відтворювати зміст підручника, а осмислювати історичний матеріал та аргументувати власні висновки [27, с. 63–65].

Окремим методологічним орієнтиром є дослідницький підхід. Його застосування пов'язане з необхідністю організації роботи учнів із різними видами історичної інформації. П. В. Мороз розглядає дослідницьку діяльність учнів як важливу складову навчання історії [21], а П. В. Мороз та

І. В. Мороз акцентують увагу на можливостях сучасного шкільного підручника у формуванні дослідницької компетентності [22, с. 141–162].

У межах цього підходу під час вивчення Наполеонівських воєн доцільним є залучення історичних документів, картографічних матеріалів, ілюстрацій, схем та інших матеріалів. Робота з такими матеріалами дозволяє учням самостійно отримувати та аналізувати інформацію, порівнювати різні свідчення й робити висновки. Значення історичних документів для активізації пізнавальної діяльності учнів розглядає В. К. Молоткіна [20, с. 109–113].

Для дослідження методики вивчення теми важливим є також порівняльний аналіз освітніх документів і шкільних підручників. Він передбачає зіставлення змісту навчальних програм та різних підручників із всесвітньої історії з метою визначення особливостей добору й структурування матеріалу про Наполеонівські війни. При цьому увага приділяється не лише обсягу інформації, а й способам представлення причин, перебігу, результатів та наслідків воєн, характеру запитань і навчальних завдань, використанню карт, ілюстрацій та історичних джерел. Саме такий аналіз передбачений завданнями дослідження та становить основу подальшого четвертого розділу магістерської роботи.

Таким чином, методологія дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових, спеціально-історичних та педагогічних підходів і методів. Загальнонаукові методи аналізу, синтезу та системного підходу забезпечують комплексне опрацювання матеріалу; історико-хронологічний метод дає можливість послідовно простежити розвиток Наполеонівських воєн; історико-порівняльний – зіставити окремі кампанії, держави та результати воєн; причинно-наслідковий – розкрити взаємозв'язок між передумовами, причинами, перебігом, результатами та наслідками історичних подій.

Педагогічний вимір дослідження забезпечують компетентнісний, діяльнісний, проблемний, дослідницький підходи та підхід, орієнтований на розвиток критичного мислення. Їх поєднання дозволяє розглядати процес

навчання Наполеонівських воєн як організовану пізнавальну діяльність, спрямовану на формування в учнів не лише системи історичних знань, а й умінь аналізувати, порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати з історичними джерелами та обґрунтовувати власні висновки. Це відповідає меті магістерського дослідження та створює методологічну основу для подальшого аналізу змісту шкільної історичної освіти, підручників і розроблення уроків з теми Наполеонівських воєн.

Висновки до розділу 1

У першому розділі проаналізовано історіографічну, джерельну та методологічну основи дослідження Наполеонівських воєн у Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Проведений аналіз засвідчив, що обрана проблематика має значний науковий доробок, однак її методичний аспект, пов'язаний із формуванням в учнів цілісних уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн, потребує окремого опрацювання.

Аналіз історіографії показав, що Наполеонівські війни досліджувалися у різних аспектах. У працях істориків розглянуто військові кампанії Франції, розвиток військового мистецтва, діяльність Наполеона Бонапарта, формування антифранцузьких коаліцій, дипломатичні відносини європейських держав, війну 1812 р., завершальний етап Наполеонівських воєн та становлення нового міжнародного порядку в Європі. Важливе місце в українській історіографії посідають дослідження В. В. Ададунова, О. М. Захарчука, В. І. Стеценка, О. І. Гуржія, О. П. Реєнта та А. А. Палія, у яких висвітлено східноєвропейський та український контекст наполеонівської епохи.

Встановлено, що наукова література дозволяє розкрити Наполеонівські війни як складний військово-політичний та міжнародний процес. Водночас для цілей цієї роботи важливим є поєднання історичного доробку з педагогічними та методичними дослідженнями. Праці О. І. Пометун, Г. О. Фрейман, В. С. Власова, Н. М. Гупан, П. В. Мороз, І. В.

Мороз, С. О. Терно та інших дослідників створюють теоретичну основу для аналізу сучасних способів навчання історії, розвитку критичного мислення, дослідницьких умінь, організації практичної роботи та компетентнісного навчання.

Джерельна база дослідження має комплексний характер. Її становлять нормативно-правові документи у сфері освіти, навчальні та модельні програми з всесвітньої історії, шкільні підручники різних років видання, а також наукові й науково-методичні праці. Нормативні документи дають можливість визначити сучасні вимоги до організації освітнього процесу та результатів навчання, навчальні програми – місце й зміст теми Наполеонівських воєн у шкільному курсі, а підручники – безпосередньо дослідити способи добору, структурування та представлення відповідного історичного матеріалу.

Порівняння підручників різних років видання створює можливість простежити зміни у способах представлення Наполеонівських воєн у шкільній історичній освіті, зокрема щодо співвідношення фактологічного матеріалу, візуальних матеріалів, історичних джерел та навчальних завдань. Особливого значення набуває з'ясування того, наскільки зміст підручників сприяє формуванню в учнів не лише знань про окремі події та персоналії, а й розуміння причинно-наслідкових зв'язків між ними.

Визначена методологія дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових, спеціально-історичних та педагогічних підходів. Використання аналізу і синтезу забезпечує опрацювання історичної, педагогічної та методичної літератури; історико-хронологічного методу – послідовне відтворення розвитку Наполеонівських воєн; історико-порівняльного методу – зіставлення окремих військових кампаній, держав-учасниць та їх результатів; причинно-наслідкового методу – встановлення взаємозв'язків між передумовами, причинами, перебігом, результатами та наслідками воєн. Системний підхід дозволяє розглядати Наполеонівські війни як цілісний історичний процес.

Для методичної частини роботи особливого значення набули компетентнісний, діяльнісний, проблемний та дослідницький підходи, а також підхід, спрямований на розвиток критичного мислення учнів. Їх використання дає можливість орієнтувати навчання не лише на засвоєння фактологічного матеріалу, а й на формування в учнів умінь аналізувати історичну інформацію, працювати з джерелами та картами, порівнювати історичні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та аргументовано формулювати висновки.

Отже, проведений аналіз історіографії, джерел і методологічних підходів створює необхідне наукове та методичне підґрунтя для подальшого дослідження. Поєднання історичного матеріалу з сучасними підходами до навчання історії дозволяє перейти від вивчення окремих подій Наполеонівської епохи до визначення способів формування в учнів її цілісного розуміння. Це створює основу для наступних розділів роботи, у яких буде розглянуто основні військові кампанії та війни наполеонівської Франції, завершальний етап Наполеонівських воєн і падіння наполеонівської імперії, а також методику представлення та вивчення цієї теми у шкільній історичній освіті.

РОЗДІЛ 2

ВІЙСЬКОВІ КАМΠΑНІЇ ТА ВІЙНИ НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ ФРАНЦІЇ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ (1796–1812)

2.1. Кампанії Наполеона Бонапарта 1796-1799 рр.

У другій половині 1790-х років у політичному та військовому житті післяреволюційної Франції дедалі помітнішою ставала постать молодого генерала Наполеона Бонапарта. Після придушення монархічного виступу в Парижі 13 вандем'єра та зміцнення власного авторитету серед представників Директорії він активно обстоював необхідність випереджувальних військових дій проти держав антифранцузької коаліції. На той час основними противниками Франції залишалися Австрія, Велика Британія, Росія, Сардинське королівство, Королівство Обох Сицилій та низка німецьких держав. Пруссія після укладення Базельського миру 1795 р. вийшла з коаліції, що істотно змінило співвідношення сил у Європі. Зовнішньополітична ситуація сприяла подальшій активізації французької військової політики та пошуку нових напрямів наступу [11, с. 26].

Бонапарт пропонував перенести основні військові дії на італійський напрям і здійснити наступ через Північну Італію проти австрійських військ та їхніх союзників. Його стратегічний задум передбачав використання італійського театру воєнних дій для розділення сил противника та послаблення позицій Австрії. Водночас Директорія спочатку надавала перевагу операціям у західній і південно-західній Німеччині. Французьке керівництво розглядало саме цей напрям як головний шлях вторгнення до австрійських спадкових володінь, тому сюди планувалося спрямувати найбільш боєздатні французькі війська та досвідчених воєначальників, зокрема генерала Моро. Ідея Бонапарта щодо походу до Північної Італії спочатку не викликала особливого ентузіазму серед членів Директорії. Однак французьке керівництво враховувало, що активізація бойових дій в Італії могла виконати роль стратегічної диверсії: австрійський двір був би

змушений розосередити свої сили, відволікти частину військ від німецького театру та одночасно реагувати на загрозу з південного заходу. У результаті було ухвалено рішення використати війська, дислоковані на півдні Франції, для наступу в Італії. Так розпочалося перетворення другорядного, як його спочатку сприймала Директорія, напряму на один із ключових театрів французької військової політики [11, с. 26–27].

Питання про призначення командувача Італійської армії було вирішене на користь Бонапарта. Його кандидатуру підтримав член Директорії Лазар Карно. Для французького керівництва таке рішення було прийнятним ще й тому, що найбільш відомі генерали республіканської армії не виявляли особливої зацікавленості в отриманні командування на цьому напрямі. 23 лютого 1796 р. Бонапарт був офіційно призначений головнокомандувачем Італійської армії, а 2 березня вирушив до місця її дислокації [11, с. 26–27].

Стан французької Італійської армії, яку прийняв Бонапарт, був надзвичайно складним. Військові частини потерпали від нестачі продовольства, одягу, взуття, озброєння та належного матеріального забезпечення. Проблеми посилювалися недоліками системи постачання та зловживаннями в інтендантських структурах. У районі Ніцци перебувало близько 43 тис. військовослужбовців, однак реальний стан армії не відповідав її чисельності. Недостатнє забезпечення безпосередньо позначалося на дисципліні та боєздатності військ. Показовим було навіть те, що окремі підрозділи не могли своєчасно виконувати накази через відсутність необхідного спорядження [5, с. 693–773].

Перед новим командувачем постало подвійне завдання: привести військо до належного стану й водночас не втратити час для початку наступальної операції. Відкладення походу до повного забезпечення армії могло призвести до втрати всієї кампанії 1796 р. Тому Бонапарт обрав тактику швидкого переходу до активних бойових дій, розраховуючи значною мірою забезпечувати армію за рахунок ресурсів зайнятих територій. Такий підхід був пов'язаний не лише з матеріальними труднощами, а й із

прагненням сформувати у військовослужбовців безпосередню зацікавленість у результатах майбутнього походу [11, с. 27–28].

9 квітня 1796 р. французька армія розпочала наступ через Альпи. Їй протистояли австрійські та сардинські війська, які були розосереджені на кількох напрямках. Бонапарт прагнув не допустити об'єднання сил противника і послідовно завдавати ударів по окремих угрупованнях. Першим важливим зіткненням стала битва при Монтенотті, де французьке командування зосередило переважаючі сили проти австрійського центру. Розгром австрійського угруповання створив сприятливі умови для подальшого наступу французької армії. Через короткий проміжок часу відбулася битва при Міллезимо, у якій французькі війська завдали поразки австрійським і сардинським силам. Бонапарт не дозволив противнику організувати тривалий опір і відновити свої позиції. Швидке продовження наступу стало однією з характерних рис його військового керівництва: французьке командування прагнуло максимально використати момент дезорганізації противника та перетворити локальну перемогу на загальний оперативний успіх [5, с. 693–773].

Наступним важливим завданням було виведення Сардинського королівства з війни. Бонапарт прагнув ліквідувати одного із союзників Австрії та зосередити основні сили проти австрійської армії. Після чергової перемоги французів у районі Мондові сардинське командування було змушене розпочати переговори. 28 квітня 1796 р. було укладено перемир'я, а 15 травня в Парижі підписано остаточний мирний договір. Сардинське королівство погоджувалося на значні політичні та територіальні поступки Франції, зокрема передавало їй Ніццу й Савойю, відмовлялося від самостійного вступу у військові союзи та зобов'язувалося сприяти забезпеченню французької армії [11, с. 26–27].

Усунення Сардинського королівства як активного учасника війни дозволило Бонапарту зосередити увагу на Австрії. Французькі війська продовжили наступ, відтісняючи австрійські частини до річки По. Важливе

значення мала перемога французів під Лоді 10 травня 1796 р. Після подолання опору австрійського загону французька армія продовжила переслідування противника, а вже 15 травня Бонапарт вступив до Мілана. Цей успіх значно посилив політичний і військовий авторитет генерала та продемонстрував ефективність обраної ним стратегії швидкого наступу [11, с. 34–35]. Перемоги французької армії спричинили подальше поширення французького впливу на території Італії. Влітку 1796 р. французькі війська зайняли Ліворно, Болонью, Модену та інші міста. Формально нейтральний статус окремих італійських держав не завжди ставав перешкодою для французького командування. На зайнятих територіях здійснювалися реквізиції продовольства, зброї, боєприпасів та інших матеріальних ресурсів. Одночасно Франція отримувала значні фінансові та матеріальні вигоди від військових успіхів, що дозволяло підтримувати подальші операції [11, с. 47–48].

Восени 1796 р. боротьба з Австрією продовжилася. Однією з найважливіших стала битва при Арколі, що розпочалася 15 листопада і тривала кілька днів. Австрійське командування зосередило значні сили, однак французька армія змогла витримати запеклий опір і врешті змусила австрійські війська відступити. Перемога мала важливе не лише військове, а й політичне значення, оскільки засвідчила здатність французького командування утримувати стратегічну ініціативу навіть за складних умов [5, с. 693–773].

Вирішального характеру боротьба набула на початку 1797 р. У січні французькі війська завдали австрійській армії серйозної поразки в битві при Ріволі. Розгром австрійського угруповання позбавив його можливості ефективно підтримувати гарнізон Мантуї. Через кілька тижнів після перемоги французів Мантуя капітулювала. Таким чином, Бонапарт ліквідував один із головних осередків австрійського опору в Північній Італії [5, с. 693–773].

Після падіння Мантуї французький командувач продовжив наступ у напрямі австрійських спадкових земель. Навесні 1797 р. австрійський ерцгерцог Карл був змушений відступати під тиском французьких військ. Втрата значної частини австрійських позицій в Італії та безпосередня загроза подальшого просування французів створили для Відня надзвичайно складну військово-політичну ситуацію. Австрійське керівництво було змушене розглядати можливість припинення війни та переходу до переговорів [11, с. 26–27].

Важливою особливістю діяльності Бонапарта в цей період було поєднання військових операцій із самостійною дипломатичною активністю. Він прагнув використовувати сприятливу військову ситуацію для досягнення політичних результатів і неодноразово демонстрував готовність до переговорів тоді, коли це відповідало інтересам Франції. На початку квітня 1797 р. австрійська сторона висловила готовність розпочати мирні переговори, а французький командувач уклав із Австрією перемир'я в Леобені. Таким чином, військові успіхи безпосередньо трансформувалися у дипломатичні переваги Франції [11, с. 26–28].

Остаточне врегулювання відносин з Австрією було досягнуто 18 жовтня 1797 р. укладенням Кампо-Формійського миру. Договір завершив війну Французької республіки з Австрією та фактично означав вихід останньої з Першої антифранцузької коаліції. Франція закріпила за собою значні територіальні здобутки та посилила свій вплив на Апеннінському півострові. Одночасно відбулися важливі територіальні зміни в Центральній Європі, а політична карта Італії зазнала істотної перебудови. За умовами миру Франція закріплювала свої позиції на Рейні та в Італії. Було створено Цизальпінську республіку, до складу якої увійшли території Ломбардії та низка інших італійських володінь. Австрія, своєю чергою, отримала компенсації за рахунок територій колишньої Венеціанської республіки. Територіальні домовленості Кампо-Формійського миру стали одним із

проявів ширшого процесу перебудови політичної системи Європи під впливом французьких військових перемог [11, с. 27–28].

Італійська кампанія 1796–1797 рр. мала значні наслідки як для самої Франції, так і для політичної кар'єри Бонапарта. Перемоги французької армії суттєво посилили авторитет генерала. 7 грудня 1797 р. він повернувся до Парижа, де був урочисто прийнятий представниками Директорії. Для французького суспільства його військові успіхи стали символом перемоги республіки над однією з провідних європейських держав. Водночас зростання популярності Бонапарта поступово перетворювало його на самостійну політичну силу [11, с. 26–29].

Італійська кампанія продемонструвала особливості військового стилю Бонапарта: концентрацію сил на вирішальній ділянці, швидкість пересування, послідовне розділення угруповань противника, активне переслідування відступаючих військ та поєднання військових операцій із дипломатичним тиском. Успіхи 1796–1797 рр. стали важливим етапом не лише у військовій кар'єрі Наполеона, а й у посиленні позицій Франції в європейській міжнародній системі [5, с. 693–773; 11, с. 26–29].

Після завершення Італійської кампанії Бонапарт не планував тривалого перебування поза активною політикою. Зміцнення його популярності в суспільстві та армії водночас викликало занепокоєння Директорії. У цих умовах виникла ідея нової масштабної військової експедиції. Одним із варіантів стала операція проти Єгипту, яка мала не лише військове, а й геополітичне значення. Її стратегічний задум був пов'язаний із прагненням послабити британські позиції та порушити зв'язки Великої Британії з Індією. Таким чином, єгипетська експедиція була частиною ширшої боротьби Франції та Великої Британії за міжнародний вплив [11, с. 110–111].

30 червня 1798 р. французька експедиція наблизилася до Олександрії. Сам факт успішного транспортування великої армії та значного флоту на відстань у кілька тисяч кілометрів від Франції був складним військово-логістичним завданням. Французьке командування змогло організувати

висадку військ і розпочати операцію на єгипетській території. Французькі війська захопили Олександрію, після чого почали просування вгору за течією Нілу. 21 липня 1798 р. відбулася битва біля пірамід, у якій французька армія зіткнулася з основними силами мамелюків. Побудова французьких військ та організація їхньої оборони дозволили Бонапарту нейтралізувати переваги мамелюцької кінноти. Перемога відкрила французам шлях до Каїра, який було зайнято наступного дня. Водночас встановлення французького контролю над основними центрами Єгипту не означало припинення опору: у країні почали розгортатися виступи та партизанські дії проти окупаційних сил [5, с. 693–773].

Однак стратегічне становище французької армії різко змінилося після морської битви біля Абукіра. 1 серпня 1798 р. британська ескадра Нельсона атакувала французький флот, який стояв у бухті. Недостатня організація розвідки та дозорної служби, а також несприятливе розташування французьких кораблів створили для британського флоту можливість завдати раптового удару. Британці використали особливості розташування французьких кораблів і атакували їх із кількох напрямів [5, с. 693–773].

У результаті Абукірської битви французький флот зазнав катастрофічних втрат. Значна частина лінійних кораблів була знищена, серед них флагман «Орієнт». Загинув французький адмірал Франсуа Брюї. Лише частині французьких кораблів вдалося залишити район бойових дій. Втрата флоту мала принципове стратегічне значення: сухопутна армія Бонапарта фактично опинилася відрізаною від Франції, а її постачання та можливість евакуації були поставлені під серйозну загрозу. Одночасно британський флот отримав значно ширші можливості для контролю над Середземним морем [5, с. 693–773; 11, с. 110–111].

Опинившись у складному становищі, Бонапарт намагався закріпити французьку владу в Єгипті та заручитися підтримкою місцевого населення. Французьке командування видавало розпорядження щодо охорони майна місцевих жителів, а сам Бонапарт намагався демонструвати повагу до

ісламської релігії та традицій населення. Такі заходи були спрямовані на зменшення соціальної напруги та створення умов для тривалого утримання французьких позицій [5, с. 693–773].

Водночас міжнародне становище Франції погіршувалося. Османська імперія розглядала французьку присутність у Єгипті як загрозу та готувалася до військових дій. За підтримки Великої Британії турецькі сили почали підготовку до наступу. Щоб запобігти вторгненню, Бонапарт у лютому 1799 р. розпочав Сирійську експедицію. Французькі війська оволоділи Ель-Арішем, Газою та Яффою, однак подальший наступ був зупинений під час облоги Сен-Жан-д'Акра [5, с. 693–773].

Невдача під Акрою мала важливі стратегічні наслідки. Незважаючи на окремі перемоги над турецькими військами, французьке командування не змогло досягти головної мети експедиції – закріпитися в Сирії та створити сприятливі умови для подальшого просування. Бонапарт був змушений відступити до Єгипту. У липні 1799 р. він ще раз завдав поразки турецьким військам у районі Абукіра, однак ця перемога вже не могла змінити загального становища французької армії [5, с. 693–773].

Французькі війська залишалися ізольованими від метрополії. У цих умовах Бонапарт вирішив повернутися до Франції, залишивши командування Єгипетською армією генералу Клеберу. 22 серпня 1799 р. він відплив із Єгипту разом із найближчими помічниками та невеликим загonom. Йому вдалося уникнути перехоплення британським флотом і дістатися Франції. Цей крок був зумовлений не лише військовою ситуацією, а й політичними обставинами у самій Франції, де Бонапарт прагнув використати свій авторитет для подальшого зміцнення політичних позицій [5, с. 693–773; 11, с. 110–111].

Єгипетська експедиція мала суперечливі результати. На початковому етапі французам вдалося здійснити складну морську операцію, висадити значне військо, оволодіти Олександрією та Каїром і завдати поразки силам мамелюків. Однак стратегічна мета експедиції – створення стійкого

французького плацдарму на Сході та послаблення британських позицій – не була досягнута. Найважливішою причиною стало знищення французького флоту біля Абукіра, після чого армія опинилася відрізаною від Франції та позбавленою надійної системи постачання [11, с. 110–111].

Отже, кампанії Наполеона Бонапарта 1796–1799 рр. стали важливим етапом трансформації французької військової та зовнішньої політики. Італійська кампанія 1796–1797 рр. продемонструвала ефективність наступальної стратегії Бонапарта, забезпечила Франції значні військово-політичні переваги в Італії та сприяла виходу Австрії з Першої антифранцузької коаліції. Одночасно перемоги в Італії стали важливим чинником особистого політичного піднесення Бонапарта. Єгипетська експедиція, започаткована 1798 р., спочатку також супроводжувалася значними успіхами, однак знищення французького флоту британськими силами, опір місцевого населення та активізація Османської імперії призвели до стратегічної ізоляції французької армії й завершилися її евакуацією у 1801 р. У сукупності ці кампанії засвідчили тісний взаємозв'язок військових операцій, дипломатії та боротьби за геополітичний вплив, що визначало подальший розвиток Наполеонівських воєн у Європі.

2.2. Антифранцузькі коаліції та зміцнення французького впливу в Європі.

Здійснивши у 1799 р. військовий переворот і зосередивши в своїх руках владу як першого консула Франції, Наполеон Бонапарт зіткнувся зі складною міжнародною ситуацією. Франція перебувала фактично в міжнародній ізоляції, хоча антифранцузька коаліція, до якої входили Англія, Австрія та Росія, не відзначалася внутрішньою міцністю. Зовнішньополітичні невдачі попереднього періоду призвели до втрати значної частини здобутків, отриманих Францією після італійського походу Бонапарта. Французькі війська були змушені відступити за Рейн, а в Італії було втрачено результати попередніх перемог. Розпалася Цизальпінська республіка, у Партенопейській

республіці відбулася монархічна реставрація, припинила існування Римська республіка. Лише становище французьких військ у Швейцарії залишалося відносно стабільним, оскільки об'єднаним австрійсько-російським силам не вдалося витіснити звідти французькі республіканські війська [11, с. 76–78].

Водночас суперечності між учасниками коаліції спричинили вихід Росії з її складу. Російський імператор Павло I після певних подій почав зближуватися з Францією. На його ставлення до Наполеона вплинули, зокрема, встановлення консульства замість попередньої політичної нестабільності у Франції та рішення першого консула звільнити російських військовополонених без викупу, забезпечивши їх одягом і зброєю для повернення на батьківщину [11, с. 76–78].

На початковому етапі перебування при владі Наполеон намагався зберегти мирні відносини з противниками, передусім з Англією, яка відіграла важливу роль у провалі його єгипетського походу. Одразу після приходу до влади він звернувся з листом до англійського короля із закликом припинити боротьбу. Проте англійська сторона висунула вимоги щодо відновлення династії Бурбонів у Франції та повернення країни до колишніх кордонів. За таких обставин відновлення війни стало фактично неминучим [11, с. 109–111].

Навесні 1800 р. французька армія знову розпочала наступ в Італії. Французькими військами, які перейшли Альпи через Сен-Бернар, особисто командував перший консул. Перемога французів у битві під Маренго 14 червня 1800 р. змусила Австрію погодитися на перемир'я в Александрії та сприяла поверненню Ломбардії під контроль Наполеона. Одночасно інша французька армія діяла у Швабії та Баварії. Перемога французьких військ під Гогенлінденом 3 грудня 1800 р. створила безпосередню загрозу Відню. За таких умов австрійський уряд був змушений погодитися на укладення Люневільського мирного договору 9 лютого 1801 р., який підтверджував основні територіальні положення Кампо-Формійського миру [11, с. 77–80].

За умовами Люневільського миру кордоном Франції на відповідній ділянці визнавався Рейн, а французькі позиції в Італії були істотно посилені. Ломбардія перетворилася на Італійську республіку. Імперські чини, які втрачали володіння на лівому березі Рейну, мали отримати компенсацію за рахунок секуляризованих церковних володінь та ліквідованих імперських міст. Таким чином, укладення миру створило для Наполеона можливість для подальшого посилення французького впливу в Італії та Німеччині [11, с. 78–80].

Наполеон отримав значний політичний вплив в Італії. Представники Італійської республіки, які зібралися в Ліоні, обрали його президентом країни з широкими владними повноваженнями, тоді як конституційні механізми мали переважно формальний характер. У розпорядженні Наполеона залишалася також значна військова сила. Зміни відбувалися і в територіальному устрої італійських держав: герцог Моденський розширив свої володіння, тоді як великий герцог Тосканський відмовився від італійських володінь, а Тоскана, отримавши статус королівства Етрурія, була передана герцогу Пармському [11, с. 78–80].

Поряд із німецькими державами та Росією, із Францією примирилися Іспанія і Португалія. У 1802 р. мирний договір з Францією уклала також Англія. Ам'єнський мир було підписано 25 березня 1802 р. в Ам'єні між Францією, Іспанією та Батавською республікою, з одного боку, та Англією – з іншого. Він завершив англо-французьку війну 1800–1802 рр. та ознаменував розпад другої антифранцузької коаліції [11, с. 109–112].

Однак Ам'єнський мир виявився нетривалим. Наполеон продовжував зміцнювати французькі позиції в Європі. Він установив протекторат над Батавською республікою та Швейцарією, де за допомогою Акта медіації було відновлено незалежність окремих кантонів під загальним заступництвом Франції. У травні 1803 р. перший консул направив французьку армію до Везеру для захоплення Ганновера, який належав англійській короні. У червні курфюршество опинилося під французьким контролем. Місцева влада уклала

з Наполеоном угоду, яка дозволяла французьким військам зайняти країну до Ельби, тоді як ганноверська армія мала бути розпущена [11, с. 112–114].

Поглиблювалися й економічні суперечності між Англією та Францією. Обидві сторони розглядали Ам'єнський договір значною мірою як тимчасове перемир'я і продовжували готуватися до відновлення боротьби. Спроби Англії укласти з Францією торговельний договір наштовхувалися на протекціоністську політику Наполеона. Франція продовжувала розширювати свої володіння в Європі. У 1802 р. до неї були приєднані острів Ельба, П'ємонт, а також Парма, Плезанс і Гуасталла. Англія, зі свого боку, посилювалася на дії Наполеона як на виправдання власної політики й відмовлялася виконувати окремі умови Ам'єнського договору, зокрема залишати Мальту, Александрію, Кейптаун та французькі міста в Індії. Одночасно англійський уряд почав активно шукати можливості для створення нової антифранцузької коаліції, встановлюючи відповідні контакти з Петербургом і Віднем [11, с. 112–115].

Олександр I запропонував розмістити на Мальті російський гарнізон, а Франції – залишити Голландію, Швейцарію, Італію та Північну Німеччину. Цей проект не був прийнятий ні Францією, ні Англією. 13 березня 1803 р. під час гострої розмови з англійським послом лордом Вітвортом Наполеон висунув вимогу щодо Мальти. Подальші переговори не дали результату, і 12 травня Вітворт залишив Париж. 22 травня 1803 р. Англія оголосила Франції нову війну [11, с. 114–116].

Щоб відвернути безпосередню загрозу для себе, англійська дипломатія доклала значних зусиль для створення третьої антифранцузької коаліції. До її складу увійшли Англія, Росія, Австрія, Швеція та Королівство Обох Сицилій. Після оголошення коаліцією війни Франції Наполеон був змушений відмовитися від планів висадки на Британських островах і перенести основні військові зусилля на континент. Булонський табір було ліквідовано [11, с. 82–84].

Французькі корпуси перейшли Рейн. 20 жовтня 1805 р. капітулювала австрійська армія генерала Мака. Наполеон продовжував швидкий наступ, проте 21 жовтня 1805 р. французько-іспанський флот зазнав поразки в битві біля Трафальгару від британського флоту під командуванням адмірала Нельсона. Флот, який готувався для перевезення французьких військ через Ла-Манш, був фактично знищений як дієва сила. Сам Нельсон загинув під час битви [11, с. 82–85].

Після Трафальгарської битви Наполеон утратив можливість у найближчій перспективі завдати Англії безпосередньої військової поразки. Тому він обрав інший шлях боротьби – економічне послаблення противника. Враховуючи острівне положення Англії та перевагу британського флоту, Наполеон вирішив використати континентальну блокаду. Її метою було припинення торговельних зв'язків Англії з європейськими державами, оскільки британська економіка значною мірою залежала від торгівлі з європейським континентом. Відсутність французької переваги на морі, таким чином, спонукала Наполеона до поширення французького контролю на європейські держави, які підтримували торговельні зв'язки з Англією [11, с. 49–52].

Попри поразку французького флоту, Наполеон продовжив наступ проти австрійських і російських військ, використовуючи нейтралітет Пруссії. 2 грудня 1805 р. відбулася битва під Аустерліцом, у якій союзні російсько-австрійські війська зазнали тяжкої поразки. Стійкість окремих російських частин та дії генерала П. І. Багратіона не дозволили французам повністю знищити союзну армію [11, с. 84–86].

Розгром союзних військ призвів до розпаду третьої антифранцузької коаліції. 26 грудня 1805 р. Австрія уклала з Наполеоном Пресбурзький мирний договір. Австрія визнала французькі територіальні здобутки в Італії, зокрема П'ємонт, Геную, Парму, П'яченцу та інші території, а також передала Наполеону як королю Італії володіння на Адріатичному узбережжі – Венеціанську область, Істрію та Далмацію. Австрія визнала Баварію та

Вюртемберг королівствами, а Баден – великим герцогством. Баварія отримала Тироль із Бриксеном і Трієнтом, архієпископство Бамберг, єпископства Аугсбург, Фрайзинг, Нассау, Айхштетт та інші володіння. Вюртембергу було передано п'ять міст на Верхньому Дунаї, графство Гогенберг і ландграфство Валленбург. Частину австрійської Швабії, Констанц, Брейсгау та Ортенау було розподілено між Вюртембергом і Баденом. Компенсацією для Австрії стали Зальцбург і Вюрцбург, передані вигнаному з Тоскани ерцгерцогу Фердинанду Габсбургу [11, с. 84–86].

Австрія також сплатила Франції контрибуцію у розмірі 85 млн франків. Перемога Наполеона під Аустерліцом сприяла розпаду Священної Римської імперії німецької нації в серпні 1806 р. У цей же період Наполеон об'єднав 16 німецьких держав у Рейнський союз, очоливши його [11, с. 126–129].

Після розгрому Австрії та Росії Наполеон перестав розглядати Пруссію як рівнозначного противника. Передача Пруссії Ганновера, а потім намір Наполеона знову забрати цю територію, а також пересування французьких військ через пруську територію без дозволу уряду викликали занепокоєння в Берліні. Побоюючись французької окупації, Пруссія вступила в союз із Росією та Англією. У вересні 1806 р. разом зі Швецією ці держави сформували четверту антифранцузьку коаліцію [11, с. 128–130].

Наполеон прагнув не допустити об'єднання сил противників і тому вирішив якнайшвидше розгромити Пруссію. Пруська армія була територіально розосереджена по численних гарнізонах, а її організація та тактика значно поступалися французьким. 14 жовтня 1806 р. французькі війська несподівано атакували пруську армію під Єною, а того самого дня маршал Даву розгромив основні пруські сили під Ауерштадтом. Поразка спричинила паніку в Пруссії, гарнізони почали здаватися, а французька армія увійшла до Берліна. Пруссія приєдналася до континентальної блокади [11, с. 128–130].

Континентальна блокада дедалі більше розширювала масштаб боротьби Наполеона з Англією, оскільки для її ефективного здійснення

необхідно було залучити до неї всі європейські держави. Особливо складною проблемою залишалася контрабандна торгівля з Англією та нейтральна торгівля англійськими товарами. У 1807 р. Наполеон наказав конфісковувати нейтральні судна, які заходили до англійських портів і колоній. Англія, зі свого боку, оголосила блокаду портів Франції та залежних від неї держав, а британський флот перехоплював нейтральні судна, що перевозили товари до Франції [11, с. 49–53].

Після розгрому Пруссії Наполеон спрямував війська проти російської армії, яка перебувала у Східній Пруссії. 7–8 лютого 1807 р. біля Прейсіш-Ейлау відбулася запекла битва. Обидві сторони зазнали значних втрат, однак російські війська вистояли, і вперше Наполеону не вдалося здобути рішучої перемоги. Проте 14 червня 1807 р. французька армія розгромила російські війська під Фридландом. Положення Росії ускладнювалося тим, що з 1804 р. вона перебувала у війні з Іраном, а з 1806 р. – також з Османською імперією. Не маючи достатньої підтримки союзників і не отримуючи допомоги від Англії, російський уряд вирішив змінити політичний курс і погодитися на зближення з Наполеоном. Водночас Франція також була виснажена війною, а Австрія очікувала можливості для нового виступу проти Наполеона. За таких умов Олександр I та Наполеон розпочали мирні переговори, які завершилися укладенням 7 липня 1807 р. Тільзитського миру та союзу [11, с. 146–149].

Важлива частина Тільзитської угоди спочатку не була опублікована. Франція та Росія зобов'язувалися надавати одна одній допомогу в наступальних та оборонних війнах залежно від обставин. Такий союз усував сильного континентального противника Наполеона й посилював ізоляцію Англії. Обидві держави також брали на себе зобов'язання всіма доступними засобами спонукати інші європейські країни дотримуватися антианглійської континентальної блокади. 8 липня 1807 р. було підписано французько-російський договір, а 9 липня – другий договір між Францією та Пруссією. Тільзитський мир створив для Франції широкі можливості для подальших дій у Європі та водночас викликав занепокоєння в Англії [11, с. 146–149].

Побоюючись, що Наполеон може захопити датський флот, британська ескадра 2 вересня 1807 р. без оголошення війни атакувала Данію. Копенгаген зазнав бомбардування, англійці захопили 16 кораблів і значну кількість дрібних суден. У відповідь Росія формально оголосила Англії війну, хоча активні військові дії між ними так і не розпочалися [11, с. 118–120].

У 1807 р. Наполеон, за підтримки Іспанії, яка перебувала в союзі з Францією з 1796 р., висунув Португалії вимогу приєднатися до континентальної системи. Лісабонський уряд не погодився з цією вимогою, оскільки вона суперечила франко-португальському договору 1804 р. У результаті Наполеон та Іспанія уклали таємний договір про завоювання і розподіл Португалії разом із її колоніями. Португальський уряд і королівський двір переїхали до Бразилії. Іспанія, перебуваючи в союзі з Францією, змушена була направляти свої війська до Італії та Німеччини, зазнавала морських поразок, що послабили її флот, і втрачала можливості отримувати ресурси із заморських колоній [11, с. 120–123].

Втручання Наполеона у внутрішні справи Іспанії та конфлікти в королівській родині завершилися подіями в Байонні. Наполеон посадив на іспанський престол свого старшого брата Жозефа Бонапарта, а Неаполітанське королівство у 1808 р. передав своєму зятю Мюрату [11, с. 43–44].

У лютому 1808 р. французькі війська зайняли Рим. Дещо пізніше Рим разом із Папською областю був приєднаний до Франції [11, с. 43–44].

17 вересня – 14 жовтня 1808 р. в Ерфурті відбулася нова зустріч Наполеона та Олександра I, де було повторно підтверджено Тільзитський договір. Обидва імператори зобов'язалися не укладати мир із спільними противниками без взаємної згоди. Крім того, вони вирішили звернутися до Англії з пропозицією миру на основі збереження сторонами тих територіальних володінь, які перебуватимуть у їхніх руках на момент укладення угоди. Англія відхилила цю пропозицію та підтримала повстання,

яке розгорнулося в Іспанії. Це, своєю чергою, змусило Наполеона взимку 1808 р. особисто очолити військовий похід проти повсталих [11, с. 149–151].

2.3. Французька кампанія в Іспанії на початку XIX ст.

Упродовж 1796–1808 рр. Іспанія перебувала у військово-політичному союзі з Францією. Формально державу очолював король Карл IV, який правив у 1788–1808 рр., однак значний вплив на політичне життя країни мав фаворит подружжя – маркіз Мануель Годой (1767–1851). Він послідовно підтримував французькі інтереси, навіть у тих випадках, коли це суперечило інтересам самої Іспанії. Така залежність зовнішньополітичного курсу Мадрида від французької політики поступово послаблювала позиції Іспанії та створювала передумови для посилення французького втручання у внутрішні справи країни [11, с. 73].

Особливо відчутними стали наслідки Трафальгарської битви 1805 р., у якій Іспанія виступала союзницею Франції. Іспанський флот зазнав настільки значних втрат, що країна фактично втратила можливість належним чином організовувати охорону своїх торговельних караванів. Це ускладнило підтримання регулярного сполучення між метрополією та іспанськими володіннями в Америці й на Філіппінах. Не менш серйозні наслідки мало приєднання Іспанії до Континентальної блокади, запровадженої Наполеоном проти Англії. Заборона економічних і торговельних відносин з Англією негативно позначалася на іспанській економіці, оскільки обмежувала традиційні торговельні зв'язки країни та поглиблювала її економічні труднощі. Таким чином, участь Іспанії у французькій системі боротьби проти Англії дедалі більше суперечила власним економічним інтересам держави.

Ситуація різко загострилася у 1807 р. Під приводом підготовки та ведення війни проти Португалії на територію Іспанії були введені французькі війська. Мануель Годой фактично не перешкоджав французькому просуванню, внаслідок чого французькі частини почали займати найбільші іспанські міста, розташовані далеко від португальського кордону. До кінця 1807 р. в Іспанії вже перебувало близько 50–65 тис. французьких солдатів,

тоді як чисельність усієї іспанської армії становила приблизно 100 тис. осіб. Французькі війська продовжували прибувати до країни. За таких обставин дедалі очевиднішим ставало прагнення Наполеона використати військову присутність для встановлення повного контролю над Карлом IV або його усунення від влади [5, с. 735–738].

Побоюючись безпосереднього захоплення влади французами та не покладаючись на можливості власної армії, Карл IV зробив спробу залишити Іспанію. Проте 17–18 березня 1808 р. обурений натовп захопив королівську резиденцію в Аранхуесі та проголосив королем сина Карла IV – Фердинанда VII, який перебував на престолі у 1808 р., а згодом у 1814–1833 рр. Фердинанд мав репутацію захисника іспанських інтересів. Однак після того, як його батько вирішив звернутися до Бонапарта для вирішення суперечки щодо престолу, Фердинанд також почав шукати прихильності Наполеона [5, с. 736–738].

Наполеон запропонував Карлу IV і Фердинанду обговорити питання про іспанський престол у французькій Байонні. Обидва погодилися на зустріч, але після прибуття на французьку територію фактично перетворилися на почесних бранців. Наполеон домігся від обох королів зречення від престолу на свою користь, отримавши можливість самостійно визначити подальшу долю іспанської монархії. Зречення відбулося 6 травня 1808 р. Ще до цього Наполеон вирішив вивезти до Франції іншого сина Карла IV – малолітнього дона Карлоса, прагнучи таким чином контролювати всіх можливих претендентів на іспанський престол [5, с. 736–739].

Для іспанського суспільства подібне втручання у внутрішні справи країни виявилось неприйнятним. Іспанці не бажали миритися з тим, що майбутнє їхньої держави визначалося іноземним правителем. Вранці 2 травня 1808 р., коли французькі війська спробували вивезти з мадридського палацу останніх членів королівської родини, натовп мешканців міста атакував французький ескорт, супроводжуючи виступ вигуками проти французів. Незабаром сутички охопили весь центральний район Мадрида, а до

повсталих приєдналися окремі іспанські військові частини. Під час боїв загинуло близько 150–200 французьких військовослужбовців. Проте сили сторін були нерівними: близько 35 тис. добре озброєних і навчених французьких солдатів змогли досить швидко придушити виступ міського населення. Французький маршал Йоакім Мюрат (1767–1815), який після від'їзду королів фактично контролював ситуацію в Мадриді, наказав жорстоко покарати повсталих. Було віддано розпорядження розстрілювати кожного, кого виявляли зі зброєю в руках. До наступного ранку в місті тривали розстріли, причому втрати серед іспанського населення в кілька разів перевищили кількість загиблих французьких військовослужбовців [5, с. 738–740].

Однак репресії не дали очікуваного результату. Навпаки, жорстоке придушення повстання спричинило поширення народного обурення. По всій Іспанії почали виникати патріотичні хунти – ради, які перебирали на себе управління на місцях, організовували загони ополченців, забезпечували їх необхідним спорядженням за рахунок громадських коштів і добровільних пожертвувань. Наприкінці травня французькі війська були витіснені ополченцями з Астурії, а згодом – із Валенсії та Сарагоси. Приклад цих міст наслідували й інші великі населені пункти. Водночас у більшості міст і містечок місцева влада ще не наважувалася відкрито виступити проти французької армії та залишалася нерішучою.

Спочатку Наполеон не вважав становище в Іспанії серйозною загрозою. Він розглядав події як тимчасові заворушення, які можна буде швидко придушити. На той час у його розпорядженні в Іспанії перебувало близько 165 тис. французьких військовослужбовців, тобто приблизно в півтора рази більше, ніж становила вся постійна іспанська армія. Іспанські ополченські формування Наполеон не вважав силою, здатною суттєво змінити ситуацію [5, с. 739–740].

6 червня 1808 р., після тривалого обговорення майбутнього іспанського престолу, Наполеон оголосив своє рішення: королем Іспанії мав

стати його старший брат Жозеф Бонапарт, який перебував на іспанському престолі у 1808–1813 рр. Проте ці розрахунки виявилися помилковими. Іспанське населення не бажало приймати політичні зміни, нав'язані в умовах французької окупації. Переважна частина дрібного та середнього дворянства, городян і селян долучилася до боротьби проти французьких військ. Значну роль у цьому русі відігравало духовенство, представники якого стали його духовними лідерами та основними пропагандистами національно-визвольної боротьби. Значна частина іспанської армії також підтримала повстанців. 6 червня – у день проголошення Жозефа Бонапарта королем Іспанії – відбулися перші переможні для іспанців бої проти французьких військ.

За таких обставин перспективи французького панування в Іспанії стали невизначеними. Звістки про повстання сприяли посиленню антифранцузьких настроїв і в інших європейських державах. Особливо це проявилось в Австрії, яка почала готуватися до нової війни з Францією. У серпні 1808 р. британські війська висадилися на території Португалії, що сприяло припиненню французької окупації цієї країни [11, с. 135–136].

25 вересня 1808 р. представники повсталих областей створили Верховну центральну хунту, яка мала виконувати роль єдиного державного уряду. Водночас іспанські політичні лідери продовжували суперничати між собою, що призводило до роз'єднання сил за політичними ознаками [5, с. 740–741].

Наполеон поступово усвідомив, що успішна визвольна боротьба іспанців може не лише поставити під сумнів французьке панування в Іспанії, а й підірвати його авторитет та спричинити поширення заворушень і повстань в інших частинах Європи [11, с. 135–136].

Наприкінці жовтня 1808 р. Наполеон особисто вирушив до Іспанії на чолі нової армії чисельністю близько 100 тис. осіб, щоб надати допомогу французьким військам. Після його прибуття відбулася низка поразок іспанських військ: 10 листопада – під Бургосом, 23 листопада – під Туделою, 30 листопада – під Сомосьєррою. Уже 4 грудня Наполеон увійшов до

повсталого Мадрида. Верховна центральна хунта, відступаючи перед французьким наступом, 16 грудня перебралася до Андалусії, у Севілью, разом зі значною частиною іспанської армії [5, с. 740–742].

Наприкінці грудня розпочалася друга облога Сарагоси. Боротьба точилася буквально за кожний будинок і кожен вулицю. До оборони міста долучилися різні категорії населення – жінки, діти, люди похилого віку і навіть представники духовенства. До завершення облоги з 55 тис. мешканців міста залишилося лише близько 12 тис. На пропозиції Наполеона розпочати мирні переговори захисники Сарагоси відповідали відмовою та готовністю продовжувати боротьбу до останнього [5, с. 741–742].

Однак подальша оборона міста стала неможливою. Коли керівник оборони Сарагоси генерал Хосе Реболledo де Палафокс захворів, 20 лютого 1809 р. мирний договір від його імені підписав заступник [5, с. 741–742].

Наполеон мав намір особисто завершити розгром іспанського опору. Проте його планам завадило створення нового антифранцузького союзу між Англією та Австрією. У січні Бонапарт був змушений залишити Іспанію для підготовки до неминучої війни з Австрією. Його від'їзд сприяв збереженню іспанського опору. Протягом більшої частини 1809 р. боротьба між французькими та іспанськими військами тривала з перемінним успіхом [11, с. 135–136].

Іспанська армія закріпилася в Андалусії, а 14 січня Верховна хунта уклала військовий союз з Англією. На допомогу іспанцям британська сторона направила генерала Артура Уелслі, майбутнього першого герцога Веллінгтона (1769–1852) [5, с. 742–743].

28 березня повсталала Галісія. Після перемоги під Пуентесампасю 7–9 червня, здобутої за підтримки англійських військ, вона стала другим регіоном, який повністю звільнився від французької влади. Проте перебіг кампанії змінився після битви 19 листопада під Оканьєю поблизу Толедо. Французька армія чисельністю 31 тис. осіб під командуванням маршала Нікола Сульта завдала нищівної поразки іспанській армії генерала Хуана

Карлоса де Арісаги, яка налічувала 51 тис. військовослужбовців. Ця битва стала найбільшою перемогою французьких військ за весь період війни в Іспанії. Іспанські втрати становили близько 4 тис. убитих та 20 тис. полонених, крім того, було втрачено майже всю артилерію [5, с. 742–744].

Наслідки поразки під Оканьєю були надзвичайно значними. Французькі війська зайняли всю Андалусію, а під їхнім контролем опинилася майже вся територія Іспанії. Загальна чисельність французьких та союзних їм польських військ була доведена приблизно до 350 тис. осіб. Проте окупація країни не означала її остаточного підкорення [5, с. 743–744].

Зазнавши поразок у традиційних регулярних боях, іспанці дедалі активніше переходили до іншого способу ведення боротьби. Невеликі мобільні загони діяли в гірській та іншій важкодоступній сільській місцевості, нападали на невеликі французькі підрозділи, перехоплювали кур'єрів та відбивали фураж. Такий спосіб ведення війни отримав назву герілья. З перемінним успіхом партизанська боротьба тривала до 1814 р.

Висновки до розділу 2

Розглянуті військові кампанії Наполеона Бонапарта наприкінці XVIII – на початку XIX ст. засвідчили поступове перетворення Франції на провідну військово-політичну силу Європи. Італійська кампанія 1796–1797 рр. продемонструвала ефективність наступальної стратегії Бонапарта, сприяла виходу Австрії з Першої антифранцузької коаліції та істотно посилила французький вплив на Апеннінському півострові. Водночас Єгипетська експедиція 1798–1799 рр., попри початкові військові успіхи, виявила залежність французьких сухопутних операцій від морських комунікацій і завершилася стратегічною ізоляцією французької армії після поразки флоту біля Абукіра.

Після приходу Наполеона до влади боротьба з антифранцузькими коаліціями набула нового масштабу. Перемоги Франції над Австрією, Пруссією та їхніми союзниками спричинили суттєву зміну співвідношення

сил у Європі, послаблення традиційних державних структур і поширення французького політичного впливу на Італію та німецькі держави. Важливими етапами цього процесу стали перемоги під Маренго, Аустерліцом, Єною та Ауерштедтом, створення Рейнського союзу й укладення Тільзитського миру. Водночас поразка французько-іспанського флоту під Трафальгаром засвідчила збереження морської переваги Великої Британії та змусила Наполеона перенести основний акцент боротьби з нею на економічну сферу через запровадження Континентальної блокади.

Посилення французького контролю над європейськими державами водночас породжувало нові форми опору. Особливо виразно це проявилось в Іспанії, де втручання Наполеона у внутрішні справи країни, усунення династії Бурбонів і встановлення влади Жозефа Бонапарта спричинили масштабне повстання. Французькі війська здобули низку значних перемог і встановили контроль над більшою частиною території країни, однак не змогли ліквідувати опір населення. Діяльність місцевих хунт, герилья та підтримка Великої Британії перетворили війну на тривале протистояння, яке потребувало від Франції значних військових ресурсів.

Таким чином, військові успіхи Наполеона забезпечили Франції провідне становище на європейському континенті, однак саме розширення французького політичного й військового контролю створювало передумови для подальшого посилення антифранцузького опору. Суперечність між масштабом наполеонівської експансії та можливостями утримання підконтрольних територій стала одним із чинників поступового послаблення створеної Наполеоном системи та визначила характер наступного етапу Наполеонівських воєн.

РОЗДІЛ 3

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВОЄН ТА ПАДІННЯ НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1809–1815)

3.1. Війна Франції проти п'ятої європейської коаліції та її результати

Як зазначалося вище, війна в Іспанії істотно послабила міжнародні позиції наполеонівської Франції та сприяла формуванню нової антифранцузької коаліції. Її головним ініціатором виступила Австрія, яка прагнула ліквідувати несприятливі для себе наслідки Пресбурзького миру 1805 р. Посилення французького впливу в Європі викликало у Відня побоювання щодо подальшої втрати політичної самостійності. У 1805–1806 рр. в Австрії було проведено низку військових реформ, які зміцнили впевненість австрійського керівництва у можливості успішного протистояння французькій армії [13, с. 25–26].

Австрійський імператор Франц І планував завдати головного удару з Богемії, маючи на меті знищення французьких сил у північній Німеччині. Проте австрійська придворна рада не погодилася з таким планом і рекомендувала розпочати наступ на південь від Дунаю, одночасно прикриваючи шлях до Відня. Суперечки щодо того, де саме необхідно розпочати наступ, призвели до втрати дорогоцінного часу. У результаті австрійська армія діяла повільно й нерішуче, що негативно вплинуло на подальший перебіг кампанії [11, с. 130–132].

Наполеон, зі свого боку, був поінформований про підготовку Австрії до нової війни, яку підтримувала Велика Британія. Він планував перенести основні бойові дії в долину Дунаю, як це було зроблено під час кампанії 1805 р. Однак помилкові відомості щодо напрямку головного австрійського наступу поставили французьку армію у вкрай небезпечне становище. Наполеону доповіли, що австрійці завдадуть головного удару в північній частині Дунаю, внаслідок чого близько 140 тис. французьких солдатів

опинилися перед чисельно переважаючими силами противника. Проте австрійці не змогли скористатися розгубленістю французького командування. Наполеон швидко зосередив свої сили та розпочав їх перегруповання [11, с. 131–132].

9 квітня 1809 р. французького посла у Відні було повідомлено про оголошення Австрією війни Франції. Рано вранці 10 квітня основні сили австрійської армії перетнули кордон по річці Інн і вторглися до Баварії. Погані дороги, розмиті дощами, уповільнили австрійський наступ у перший тиждень війни. Баварські війська після кількох боїв почали відступати, однак австрійське командування не скористалося можливістю розділити французьку армію на дві частини [11, с. 132–133].

Австрійці розпочали наступ приблизно на тиждень раніше, ніж очікував Наполеон. На італійському театрі бойових дій 16 квітня австрійські війська здобули перемогу під Сачіле. Після перегруповання основні французькі сили на дунайському напрямі завдали австрійцям низки поразок у боях під Регенсбургом 19–23 квітня, Абенсбергом 20 квітня, Ландсхутом 21 квітня та Екмюлем 21–22 квітня. У цих боях австрійці втратили понад 50 тис. осіб, після чого ерцгерцог Карл відвів залишки своєї армії до Відня. Після падіння Регенсбурга австрійські війська переправилися на інший берег Дунаю. Наполеон не став переслідувати ерцгерцога Карла і 13 травня вступив до Відня, який здався без бою [11, с. 132–134].

До середини травня поблизу Відня австрійське командування зосредило близько 115 тис. солдатів, тоді як французькі сили налічували близько 80 тис. військовослужбовців. Французи відмовлялися вступати в будь-які переговори. Для розгрому австрійських сил Наполеону необхідно було створити надійний плацдарм на північному березі Дунаю. Французькі сапери в ніч із 20 на 21 травня зуміли спорудити кілька мостів через річку. Однак поспіх у підготовці операції став однією з причин її невдалого розвитку. Виявилося, що основні сили ерцгерцога Карла перебували безпосередньо поблизу річки. Вранці французький авангард зазнав атаки,

після чого розпочалася битва під Асперном та Есслінгом 21–22 травня, яка завершилася поразкою Наполеона [11, с. 134–135].

Битва під Асперном та Есслінгом стала першою великою поразкою Наполеона на полі бою. Французька армія втратила приблизно чверть своїх сил, у тому числі близько 7 тис. убитими. Австрійські втрати становили близько 4286 убитих, крім того, значна кількість військовослужбовців була поранена. Однією з найпомітніших втрат французького командування стала загибель маршала Ланна. Поразка продемонструвала можливість успішного протистояння французькій армії та суттєво похитнула уявлення про військову непереможність Наполеона [11, с. 134–135].

Після поразки під Асперном та Есслінгом французький імператор заявив про намір здійснити нове форсування Дунаю, яке, за його задумом, мало стати нищівним ударом для австрійської армії. Підготовка до операції проводилася в суворій таємниці: розпочалося спорудження нових мостів, а після отримання підкріплень французькі війська знову форсували Дунай. Австрійці невдало розмістили свої патрулі, тому поява французьких військ на їхньому березі стала для них несподіваною. У результаті відбулася битва під Ваграмом 5–6 липня. У ході бою загинуло близько 12 800 військовослужбовців. Австрійські війська відступили, однак і французька армія зазнала значних втрат. 12 липня 1809 р. у Цнаймі було укладено перемир'я [11, с. 135–136].

Врешті-решт 14 жовтня 1809 р. у Шенбруннському палаці у Відні Франція та Австрія підписали новий мирний договір, умови якого були вкрай несприятливими для Австрії. За його положеннями Австрія втрачала вихід до Адріатичного моря та зобов'язувалася передати Франції частину Каринтії та Хорватії. Французькі володіння поповнювалися також графством Герц (Гориця), Істрією з Трієстом, Крайною та Фіуме – сучасною Рієкою. Згодом Наполеон об'єднав ці території в Іллірійські провінції [2, с. 26].

Крім того, Західна Галичина переходила до Варшавського герцогства, Зальцбург і частина Верхньої Австрії – до Баварії, а Тарнопольський округ –

до Росії як компенсація за її участь у війні на боці Франції. Таким чином, територіальні зміни за Шенбруннським договором ще більше посилили французький вплив у Центральній та Південній Європі й водночас істотно послабили територіальні позиції Австрії [11, с. 136–138]. Таким чином, територіальні поступки за Шенбруннським мирним договором стали одним із найважчих наслідків поразки Австрії у війні 1809 р.

Крім територіальних втрат, Відень зобов'язувався виплатити Франції 85 млн франків, скоротити свою армію до 150 тис. солдатів та розірвати відносини з Великою Британією, приєднавшись до континентальної блокади [11, с. 137–138].

Водночас австрійська сторона фактично не виконала зобов'язання щодо скорочення армії. За Шенбруннським мирним договором Наполеон гарантував цілісність тих володінь, які залишалися під владою Австрії. У підсумку поразка 1809 р. суттєво обмежила можливості Відня проводити самостійну зовнішню політику та посилила залежність Австрії від наполеонівської Франції [11, с. 137–138].

3.2. Вторгнення Наполеона до Росії в 1812 р.

Незважаючи на укладені між Росією та наполеонівською Францією договори, на початку другого десятиліття XIX ст. суперечності між двома державами не лише зберігалися, а й поступово загострювалися. Наполеон наполягав на посиленні Росією континентальної блокади Великої Британії. Водночас Російська імперія не була зацікавлена у безумовному дотриманні блокади: навпаки, вона запроваджувала значні митні обмеження щодо французьких товарів. Додатковим джерелом напруження стала вимога Санкт-Петербурга щодо виведення французьких військ із Пруссії, де вони залишалися всупереч положенням Тільзійського договору. Загострення російсько-французьких відносин було зумовлене також розширенням французького впливу у Східній Європі та посиленням військово-політичної присутності Франції поблизу російських кордонів [50, с. 183–187].

Російське керівництво непокоїло те, що внаслідок попередніх завоювань французькі війська та залежні від Наполеона держави наблизилися безпосередньо до кордонів Російської імперії. Суперечності між двома державами стосувалися не лише економічної політики та континентальної блокади, а й ширших питань європейської політики, територіального устрою та розподілу впливу у Східній Європі. Урешті-решт сукупність цих протиріч призвела до відкритого військового зіткнення та вторгнення наполеонівської армії до Росії [9, с. 17–32].

Вторгнення армії Наполеона розпочалося в ніч на 12 червня 1812 р., коли корпуси французької «Великої армії» форсованим маршем наблизилися до прикордонної річки Німан, переправилися через неї та розпочали військові дії проти російської армії. У період із 12 до 20 червня наполеонівські війська перейшли російський кордон, маючи чисельність 448 083 особи, що суттєво перевищувало сили Російської імперії. Французькі війська майже без організованого опору швидко просунулися до Вільно, де Наполеон зупинив армію для її впорядкування та подальшої підготовки до наступу [9, с. 32–34].

Швидке просування «Великої армії» суттєво порушило початкові плани російського командування. Передбачалося, що 1-ша Західна армія стримуватиме наступ французів із фронту, тоді як 2-га Західна армія завдасть удару по їхньому флангу та тилу. На 3-тю резервну армію А. П. Тормасова покладалося завдання прикриття київського напрямку та забезпечення лівого флангу 2-ї армії. Ситуація ускладнювалася відсутністю єдиного командування російськими військами, через що окремі командувачі значною мірою діяли самостійно. Уникаючи оточення та розгрому, 1-ша і 2-га російські армії почали відступати вглиб країни. Перша армія відходила до Дріського табору, а відстань між нею та другою армією поступово збільшувалася і зрештою перевищила 200 км. Французькі війська почали заповнювати цей простір, створюючи загрозу роз'єднання російських сил [9, с. 34–38].

Початковий план Наполеона щодо оточення та послідовного розгрому російських армій не був реалізований. Французькі війська зазнавали значних втрат, ускладнювалося їхнє постачання, погіршувалася дисципліна. У зв'язку з цим 17–18 липня Наполеон вирішив зупинити армію на сім–вісім днів для відпочинку в районі від Веліжа до Могильова. Перебуваючи у Вітебську, він отримав звістки про ратифікацію мирного договору між Туреччиною та Росією, а також копію договору про союз Росії та Швеції, що викликало серйозне занепокоєння французького імператора. Попри це, Наполеон вирішив продовжити переслідування російської армії та спробувати нав'язати їй генеральну битву під Смоленськом. Його задум полягав у швидкому переході через Дніпро та подальшому просуванні Красненською дорогою до Смоленська, щоб відрізати арміям Барклая-де-Толлі та Багратіона шлях відступу вглиб Росії [9, с. 47–48].

Раптове просування Наполеона змусило російські армії поспішно відступати. Важливу роль у забезпеченні цього відступу відіграла оборона під Червоним, яку здійснила дивізія генерала Д. П. Неверовського. Її опір дав змогу російським військам своєчасно зайняти оборонні позиції під Смоленськом. Барклай-де-Толлі планував дати бій, однак неефективна робота російського штабу сповільнила пересування військ. Унаслідок цього маневри Наполеона не дали очікуваного результату, а французькому командуванню не вдалося реалізувати задум щодо знищення основних сил російської армії [9, с. 47–48].

Запеклі бої за Смоленськ відбувалися за участю посиленних корпусів генералів М. М. Раєвського та М. І. Дохтурова. Французькі атаки, підтримані потужним артилерійським вогнем, наштовхнулися на стійкий опір російських військ. Російські частини залишили місто після виконання основного завдання – прикриття відходу армій. 6 серпня наполеонівська армія увійшла до Смоленська, і від Москви її відділяло вже менше 400 км. Однак і цього разу Наполеону не вдалося змусити російську армію прийняти

генеральну битву. Стратегія Барклая-де-Толлі сприяла затягуванню війни, що було не вигідно французькому командуванню [9, с. 48–51].

У Смоленську Наполеон остаточно зіткнувся з проблемою подальшого ведення кампанії. Французька армія не могла залишатися там на зимівлю через нестачу необхідних ресурсів, тому перед імператором постало питання про припинення активних військових дій. Саме у Смоленську Наполеон уперше спробував розпочати переговори про мир з Олександром І, використавши для передачі відповідного звернення полоненого генерала П. А. Тучкова. Однак звернення французького імператора залишилося без відповіді [9, с. 50–51].

На цьому тлі посилювалися вимоги щодо призначення єдиного головнокомандувача російської армії. Громадська думка виступала за кандидатуру М. І. Кутузова, і 5 серпня Царський Надзвичайний комітет ухвалив рішення про його призначення, незважаючи на негативне ставлення до нього імператора. Новий головнокомандувач, оцінивши позицію в Царьовому-Займищі як не вигідну, а наявні сили – як недостатні для генеральної битви, продовжив відступ, очікуючи підходу резервів. Зрештою Кутузов зупинився біля села Бородіно, вирішивши саме тут перепинити Наполеону шлях до Москви [9, с. 51–53].

26 серпня 1812 р. відбувся Бородінський бій, який розпочався на світанку і завершився лише в сутінках. Після завершення битви обидві сторони вважали себе переможцями, хоча жодна з них не досягла поставлених основних завдань. Кутузов спочатку планував відновити бій наступного ранку і навіть розглядав можливість атаки без резервів. Однак після встановлення масштабів втрат – близько 45,6 тис. осіб російської армії – він дійшов висновку про необхідність відступу для збереження решти сил. Російська армія почала відходити до Москви, розраховуючи отримати там підкріплення і продовжити боротьбу. Французькі війська також зазнали значних втрат – 58 478 осіб, але Наполеон продовжував наступ,

сподіваючись, що захоплення Москви дозволить швидко завершити війну [9, с. 53–58].

Бородінська битва стала важливим переломним моментом у розвитку наполеонівської стратегії. Наполеону не вдалося знищити російську армію, домогтися капітуляції Росії та нав'язати їй власні умови миру. У межах попередніх майже безперервних воєн французького імператора Бородіно вирізнялося масштабом втрат і відсутністю вирішального результату, на який розраховувало французьке командування [9, с. 53–58].

Після Бородінської битви російська армія підійшла до Москви. На той момент у місті залишилася приблизно четверта частина його населення. Очікувані Кутузовим підкріплення не надійшли, тому 1 вересня у Філях відбулася військова рада, на якій було прийнято рішення залишити Москву без бою. Кутузов виходив із необхідності передусім зберегти армію, з'єднатися з військами, що прямували на підкріплення, та створити умови для подальшого виснаження французьких сил. Залишення Москви стало одним із найбільш драматичних епізодів кампанії 1812 р., оскільки російське командування свідомо відмовилося від безпосередньої оборони міста заради збереження армії та продовження війни [9, с. 58–59].

Французькі війська зайняли Москву, однак очікуваного результату це не принесло. У місті почалися пограбування та пожежі, внаслідок яких було спустошено приблизно дві третини міста. Наполеон не отримав очікуваної пропозиції миру, а його спроби встановити переговорний контакт з Олександром I та Кутузовим також не дали результату. Тим часом російські сили продовжували отримувати підкріплення, тоді як французька армія поступово втрачала людей і можливості для забезпечення продовольством та фуражем [9, с. 59–62].

У жовтні 1812 р. залишки колишньої «Великої армії» залишили Москву. Спроба Наполеона просунутися до південних районів Росії виявилася невдалою. У битві під Малоярославцем російські війська змусили французів відступити на раніше спустошену Смоленську дорогу. Подальший

відступ відбувався під ударами російських регулярних частин і партизанських загонів, в умовах нестачі продовольства та суворой зими [9, с. 73–76].

Значних втрат французька армія зазнала під час переправи через Березину. За наведеними у використаному матеріалі даними, із близько 420 тис. осіб, які влітку перетнули кордон Російської імперії, та близько 150 тис. військових, які приєдналися до них пізніше, назад повернулися лише розрізнені групи загальною чисельністю до 20 тис. осіб. Наполеон, залишивши рештки деморалізованої армії, у супроводі невеликої групи гвардійців поспішив до Парижа, побоюючись, що звістка про поразку може спричинити заворушення у столиці [9, с. 85–88].

Таким чином, вторгнення Наполеона до Росії у 1812 р. завершилося руйнуванням його початкового стратегічного задуму. Російським військам вдалося уникнути оточення та знищення, зберегти основні сили й поступово виснажити французьку армію. Бородинська битва, залишення Москви, невдала спроба Наполеона змусити Олександра I до переговорів, відступ французької армії та її катастрофічні втрати під час відступу стали ключовими етапами кампанії. Ці події суттєво послабили військово-політичні позиції Наполеона та створили передумови для переходу боротьби з Французькою імперією до нового етапу.

3.3. Поразка Наполеона у 1813 – 1815 роках.

Поразка наполеонівської армії в Росії та вступ російських військ під командуванням М. І. Кутузова на територію Пруссії спричинили суттєві зміни в системі міжнародних відносин у Європі. Ці події стали сигналом до формування Шостої антифранцузької коаліції. Окрім Великої Британії та Росії, до неї приєдналися Пруссія, Іспанія, Португалія, Швеція, а згодом і Австрія, імператор якої особливо побоювався нового військового зіткнення з Францією [11, с. 102–104].

У свою чергу, здійснивши черговий набір до армії, Наполеон намагався чинити опір союзним військам на території Німеччини. На заміну ветеранам, які загинули під час російської кампанії, він був змушений залучити значну кількість новобранців. Незважаючи на це, французький імператор зумів здобути дві перемоги над російсько-пруськими військами – під Лютценом 2 травня 1813 р. та під Баутценом 20–21 травня 1813 р. Ці успіхи Наполеона, однак, не дали йому можливості остаточно переломити хід війни та призвели до короткочасного припинення військових дій [5, с. 757–759].

Водночас антинаполеонівські війська під командуванням Гебхарта фон Блюхера, кронпринца Карла Юхана Шведського та Карла фон Шварценберга, дотримуючись положень Траченберзького плану, намагалися уникати безпосередніх зіткнень із головними силами Наполеона. Натомість союзники зосереджували свої зусилля на боротьбі проти французьких маршалів. У результаті вони здобули перемоги під Гроссбеереном, Катцбахом, Кульмом і Денневітцем, поступово послаблюючи французькі позиції в Німеччині [11, с. 103–105].

У зв'язку із загрозою з півночі Наполеон наприкінці вересня був змушений відступити на захід від Ельби. Він організував табір у районі Лейпцига, прагнучи прикрити свої тиліві комунікації та очікуючи на підхід військ союзників. Французьке командування намагалося використати вигідне стратегічне положення для організації оборони, однак співвідношення сил поступово змінювалося не на користь Наполеона [5, с. 760–761].

У жовтні 1813 р. під Лейпцигом відбулася чотириденна «битва народів». У ній французькій армії, чисельність якої становила близько 190 тис. осіб, протистояли війська Росії, Пруссії, Австрії та Швеції загальною чисельністю близько 300 тис. осіб. У результаті Наполеон зазнав поразки та був змушений відступити, втративши значну частину своєї армії та артилерії [5, с. 761–765].

Поразка під Лейпцигом мала значні військово-політичні наслідки. Вона фактично ліквідувала присутність французьких військ на територіях на схід

від Рейну, сприяла розпаду Рейнського союзу, створеного під французьким впливом, а також створила умови для звільнення Голландії та багатьох дрібних німецьких держав від французького контролю. Таким чином, результати кампанії 1813 р. засвідчили суттєве ослаблення французького панування в Центральній Європі. Наполеон залишився фактично один із Францією перед об'єднаними силами європейських держав. Наприкінці 1813 – на початку 1814 р. коаліційні війська вступили на територію Франції. Розрахунки Наполеона на виникнення суперечностей між союзниками та розпад коаліції не справилися. У березні 1814 р. у Шомоні основні учасники коаліції – Росія, Велика Британія, Австрія та Пруссія – уклали договір, відповідно до якого зобов'язалися продовжувати війну до повної перемоги над Наполеоном. Спроби французького імператора сформувати нову армію не дали необхідного результату [11, с. 104–106].

Після боїв за Париж союзні війська 31 березня 1814 р. зайняли столицю, а 6 квітня Наполеон під тиском власного оточення зрікся престолу у Фонтенбло. Йому було залишено імператорський титул, 400 гвардійців та довічне володіння островом Ельба біля узбережжя Італії, який став місцем його заслання. Таким чином, перше правління Наполеона завершилося його відмовою від престолу та відновленням у Франції монархічної влади [11, с. 105–106].

На вимогу союзників Сенат проголосив королем Франції брата страченого Людовіка XVI – графа Прованського, який вступив на престол під ім'ям Людовіка XVIII. На відновленні династії Бурбонів особливо наполягала Велика Британія. З Францією було укладено Паризький мир, відповідно до якого французька держава поверталася переважно до кордонів 1792 р. [11, с. 106–107].

Остання спроба Наполеона повернути собі владу розпочалася 1 березня 1815 р., коли після втечі з острова Ельба він висадився поблизу Канн у супроводі близько 1000 прихильників і розпочав похід на Париж. Розпочався

новий етап його перебування при владі у Франції, який увійшов в історію під назвою «Сто днів» [11, с. 107–108].

Дізнавшись про висадку Наполеона, французький король Людовік XVIII направив проти нього армію маршала М. Нея. Однак Ней невдовзі приєднався до колишнього імператора разом із частиною французьких військ. Наполеон продовжив просування до Парижа й незабаром увійшов до столиці, відновивши свою владу. Повернення Наполеона стало важливою подією внутрішньополітичного життя Франції та водночас викликало негайну реакцію європейських держав [11, с. 107–108].

Повернення Наполеона до влади змусило союзників припинити внутрішні суперечки та знову об'єднатися проти нього. Була сформована Сьома антинаполеонівська коаліція. Наполеон, зі свого боку, сформував нову армію та розпочав наступ у напрямку Бельгії. Після низки боїв цієї кампанії, зокрема під Катр-Бра, Ліньї та Вавром, французькі війська зазнали остаточної поразки в битві при Ватерлоо 18 червня 1815 р. [5, с. 768–771].

22 червня 1815 р. Наполеон вдруге зрікся престолу, що фактично означало припинення існування Першої імперії. Сам Наполеон, усвідомлюючи безвихідність становища, через кілька тижнів здався в полон англійцям. Він сподівався домовитися з британською стороною та прожити решту життя в невеликій садибі поблизу Лондона або отримати можливість виїхати до США. Однак союзники ухвалили рішення про його заслання на острів Святої Єлени, де Наполеон помер 5 травня 1821 р. [11, с. 107–108].

Падіння Наполеона започаткувало формування нового післявоєнного міжнародного порядку. Упродовж 1814–1815 рр. держави – учасниці антинаполеонівської коаліції, усвідомлюючи близькість остаточної перемоги над Францією, розпочали визначення принципів організації післявоєнної Європи. У вересні 1814 р. монархи держав-переможниць зібралися на міжнародному конгресі у Відні, метою якого було врегулювання територіальних та політичних питань, що виникли після наполеонівських війн. Віденський конгрес став одним із наймасштабніших дипломатичних

форумів того часу. Формально в ньому були представлені численні європейські держави та правителі, хоча визначальний вплив на перебіг переговорів мали провідні європейські держави – Росія, Велика Британія, Австрія та Пруссія, а також Франція [5, с. 771–773].

Незважаючи на поновлення військових дій, дипломатичні переговори у Відні продовжувалися. Віденський конгрес завершив роботу незадовго до битви при Ватерлоо, а його Заключний акт було підписано 9 червня 1815 р. Досягнуті домовленості визначили новий територіально-політичний баланс у Європі. Росія отримала значну частину Герцогства Варшавського, яка була оформлена як Царство Польське. 27 листопада 1815 р. Олександр I надав Царству Польському конституцію та автономний статус у складі Російської імперії [2, с. 136–141].

Пруссія отримала західну частину колишнього Герцогства Варшавського, Австрія зберегла Галичину, а Краків було перетворено на вільне місто під протекторатом Росії, Австрії та Пруссії. Австрія посилила свої позиції в Італії, тоді як Пруссія отримала значні території в Саксонії. Велика Британія закріпила за собою Мальту та встановила протекторат над Іонічними островами, а також зберегла низку колоніальних надбань. За Другим Паризьким миром 20 листопада 1815 р. Францію було повернуто до кордонів 1790 р., а частину її території на певний час окупували союзні війська. У багатьох європейських державах, зокрема в Іспанії, П'ємонті, Неаполі, Римській області та німецьких князівствах, було відновлено монархічні династії, які були усунені або обмежені внаслідок наполеонівських завоювань [5, с. 771–773; 11, с. 108].

Таким чином, поразка Наполеона у 1813–1815 рр. завершила тривалий цикл Наполеонівських воєн і спричинила докорінні зміни в європейській системі міжнародних відносин. Розгром французької армії під Лейпцигом, вступ союзників на територію Франції, зречення Наполеона у 1814 р., його повернення під час «Сто днів» та остаточна поразка під Ватерлоо визначили завершення наполеонівського панування. Віденський конгрес заклав основи

нового територіально-політичного устрою Європи, а створення системи міжнародного співробітництва монархічних держав започаткувало новий етап розвитку європейської дипломатії.

Висновки до розділу 3

Війна 1809 р. засвідчила збереження значного військового потенціалу Франції, однак водночас виявила поступове послаблення її переваги. Кампанія 1812 р. стала переломним етапом: невдача походу до Росії та великі втрати «Великої армії» істотно підірвали військові можливості Наполеона й сприяли активізації антифранцузьких сил у Європі.

У 1813–1815 рр. об'єднання європейських держав у нові коаліції, поразка Наполеона під Лейпцигом, вступ союзних військ до Франції та остаточний розгром французької армії під Ватерлоо завершили період наполеонівського панування. Віденський конгрес заклав основи нового територіально-політичного устрою та системи міжнародних відносин у Європі.

Таким чином, завершальний етап Наполеонівських воєн характеризувався поступовою втратою Францією військово-політичної переваги, консолідацією її противників та формуванням нового балансу сил у Європі.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ УЯВЛЕНЬ ПРО НАПОЛЕОНІВСЬКІ ВІЙНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

4.1. Відображення Наполеонівських воєн у змісті шкільної історичної освіти

Визначення місця Наполеонівських воєн у змісті шкільної історичної освіти потребує насамперед звернення до нормативних та навчально-методичних документів, які регламентують зміст базової середньої освіти, а також до модельних і навчальних програм з всесвітньої історії. Для цього доцільно врахувати Закон України «Про освіту», Закон України «Про повну загальну середню освіту», Державний стандарт базової середньої освіти, типову освітню програму для 5–9 класів, навчальну програму «Всесвітня історія. 8–9 класи» та модельні навчальні програми «Всесвітня історія. 7–9 класи» [37; 38; 39; 40; 42; 43; 44]. Саме ця сукупність документів дає змогу простежити не лише формальне місце досліджуваної теми в шкільному курсі, а й ті вимоги до результатів навчання, відповідно до яких має здійснюватися її опрацювання.

Загальні засади організації сучасної української освіти визначені Законом України «Про освіту» та Законом України «Про повну загальну середню освіту». Їх положення орієнтують освітній процес на розвиток особистості учня, формування компетентностей і здатності застосовувати набуті знання в практичній та пізнавальній діяльності [42; 43]. Для вивчення Наполеонівських воєн це має принципове значення, оскільки масштаб і складність досліджуваного історичного матеріалу передбачають не тільки засвоєння значної кількості фактів, дат, подій та персоналій, а й формування в учнів умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, визначати взаємозалежність історичних процесів, зіставляти позиції учасників подій та формулювати обґрунтовані висновки.

Важливе місце в системі нормативного забезпечення займає Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Він визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти, а також окреслює зміст і результати навчання в межах громадянської та історичної освітньої галузі [38]. У контексті досліджуваної теми особливо важливо, що історична освіта орієнтується не на ізольоване відтворення інформації, а на формування здатності працювати з історичними відомостями, аналізувати події та процеси, встановлювати їх взаємозв'язки, аргументувати власні судження. Таким чином, сам нормативний характер сучасної шкільної освіти створює підстави для розгляду Наполеонівських воєн як матеріалу для формування не лише предметних знань, а й відповідних умінь [38].

Цей підхід узгоджується з положеннями Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», яка орієнтує сучасну школу на компетентнісне та діяльнісне навчання [44]. У такому контексті вивчення Наполеонівських воєн має передбачати поступовий перехід від простого запам'ятовування послідовності військових кампаній до осмислення їх причин, перебігу, результатів і довгострокових наслідків. Саме комплексність досліджуваного історичного матеріалу дає можливість поєднати засвоєння фактів із виконанням аналітичних та практичних навчальних завдань.

Безпосереднє місце Наполеонівських воєн у змісті шкільної історичної освіти визначається навчальними та модельними програмами. Навчальна програма «Всесвітня історія. 8–9 класи», затверджена наказом МОН України від 3 серпня 2022 р. № 698, є одним із безпосередніх документів, на основі яких визначається зміст вивчення відповідного історичного періоду в базовій школі [39]. Вона дає змогу встановити перелік історичних подій, процесів і персоналій, які мають бути представлені учням у межах курсу всесвітньої історії. Поряд із навчальною програмою 2022 р. у

дослідженні враховано модельні навчальні програми «Всесвітня історія. 7–9 класи» НУШ, затверджені у 2023 р. та запроваджувані поетапно відповідно до реалізації реформи [17–19].

Три модельні навчальні програми з всесвітньої історії, представлені у використаній джерельній базі, – програми під керівництвом О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Ю. Б. Малієнко, П. В. Мороза; О. В. Гісема, В. І. Бойка, Я. Л. Василенка та ін.; І. Я. Щупака, А. С. Посунько, Т. В. Бакки та ін. – дають можливість розглядати зміст історичної освіти не як фіксований перелік фактів, а як поєднання історичних знань із визначеними результатами навчальної діяльності [17; 18; 19]. Відмінності між окремими модельними програмами не змінюють загальної орієнтації сучасної історичної освіти на формування в учнів здатності працювати з історичним матеріалом та використовувати його для пояснення суспільних процесів.

У змісті курсу всесвітньої історії Наполеонівські війни належать до комплексу подій кінця XVIII – початку XIX ст., пов'язаних із Французькою революцією, розвитком Франції, діяльністю Наполеона Бонапарта, формуванням антифранцузьких коаліцій та трансформацією політичної карти Європи. Тому досліджувана тема не є ізольованим епізодом, а входить до ширшого змістового комплексу, що характеризує перехід Європи від порядків Старого режиму до нових політичних і соціальних реалій XIX ст. Її вивчення дає змогу простежити взаємозв'язок між внутрішньополітичними змінами у Франції, її зовнішньою політикою, військовою експансією та реакцією інших європейських держав [5; 13].

Особливістю змісту теми є її виразна хронологічна та причинно-наслідкова структура. Для розуміння Наполеонівських воєн учням необхідно послідовно простежити передумови посилення Франції, основні етапи військової експансії Наполеона, формування та діяльність антифранцузьких коаліцій, війну на Піренейському півострові, похід до Росії 1812 р., кампанії 1813–1815 рр. та падіння наполеонівської імперії. Відповідно, навчальний зміст дає можливість формувати в учнів уявлення не про сукупність окремих

битв, а про взаємопов'язаний історичний процес, у якому результати одних подій впливали на перебіг наступних [5; 13].

Значний потенціал має і просторовий компонент змісту теми. Наполеонівські війни охоплювали значну частину Європи, тому їх вивчення передбачає роботу з історичною картою. Учні мають простежувати напрями французької експансії, території діяльності антифранцузьких коаліцій, переміщення армій та зміни політичної карти Європи. Такий матеріал дозволяє поєднати засвоєння історичної інформації з формуванням просторових уявлень про перебіг військових кампаній та їхні територіальні результати [5].

Важливою складовою змісту теми є персоніфікований характер історичного матеріалу. Наполеон Бонапарт займає центральне місце у висвітленні Наполеонівських воєн, однак його діяльність доцільно розглядати не ізольовано, а в контексті діяльності інших політичних і військових діячів та держав. Матеріали, представлені у науковій літературі, дають можливість розглядати зовнішню політику та дипломатію Наполеона, його відносини з іншими європейськими державами, а також різні аспекти російсько-французького протистояння [11; 13; 14; 15]. Для шкільного навчання це створює можливість відійти від спрощеної схеми, у якій усі події пояснюються виключно рішеннями одного історичного діяча.

Окремого значення набуває робота з поняттями та історичними категоріями. Зміст Наполеонівських воєн пов'язаний із такими поняттями, як антифранцузька коаліція, континентальна блокада, імперія, військова кампанія, союз, окупація, реставрація, Віденський конгрес, Священний союз. Їх опрацювання має відбуватися у взаємозв'язку з конкретними історичними подіями, оскільки саме через співвіднесення понять із фактами учні можуть сформувати цілісне розуміння історичних процесів.

Особливе місце в змісті теми займає війна 1812 р. Її вивчення має значення не лише для розуміння завершального етапу Наполеонівських воєн, а й для формування уявлень про зміну співвідношення сил у Європі.

Українська історіографія приділяє значну увагу різним аспектам цієї війни, зокрема її українському контексту, політичним планам Наполеона та російсько-французьким відносинам [9; 12; 14; 15; 47–50]. Залучення таких досліджень до методичного опрацювання теми дозволяє розширити шкільний матеріал, не змінюючи його основного змісту, а також показати учням, що одна й та сама історична подія може мати різні регіональні та суспільні виміри.

Не менш важливим є підсумковий змістовий компонент, пов'язаний із результатами та історичними наслідками Наполеонівських воєн. Вивчення теми не повинно завершуватися характеристикою поразки Наполеона у 1815 р. До змісту історичної освіти логічно входить розгляд змін, які відбулися в Європі після завершення воєн: падіння Французької імперії, реставрація монархій, територіальні зміни, Віденський конгрес та формування нового міжнародного порядку [5; 13]. Саме цей аспект дозволяє реалізувати один із центральних принципів історичного навчання – розглядати подію не лише через її перебіг, а й через результати та довгострокові наслідки.

Зміст Наполеонівських воєн представлений також у шкільних підручниках із всесвітньої історії для 9 класу, включених до джерельної бази цього дослідження [6; 7; 10; 16; 23; 52; 53]. Залучення підручників різних років видання дає можливість простежити, як змінювалося представлення досліджуваної теми в шкільній історичній освіті.

При цьому підручник у сучасній системі історичної освіти не повинен розглядатися лише як джерело готової інформації. Дослідження О. І. Пометун підкреслюють значення підручника в контексті діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання історії [26]. Відповідно, під час аналізу представлення Наполеонівських воєн важливо враховувати не тільки те, які саме події та факти включено до тексту, а й те, які можливості створює навчальний матеріал для їх осмислення учнями.

У цьому контексті особливого значення набувають запитання, завдання, карти, ілюстративний матеріал, документи, таблиці та інші засоби організації навчальної діяльності, представлені в підручниках. Робота з історичними документами може активізувати пізнавальну діяльність учнів і переводити їх від пасивного сприйняття інформації до її самостійного аналізу [20]. Дослідницький підхід до навчання історії також передбачає залучення учнів до самостійного пошуку, аналізу та інтерпретації історичної інформації [21; 22].

Особливі можливості для вивчення Наполеонівських воєн створює проблемний і критичний характер навчальної діяльності. Значна кількість суперечливих історичних ситуацій – причини формування антифранцузьких коаліцій, ефективність континентальної блокади, причини невдачі французької кампанії в Росії, значення Бородінської битви, причини падіння імперії – дає змогу організовувати навчання навколо запитань, що потребують пояснення та аргументації. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії передбачає використання запитань, аналізу інформації, порівняння позицій та аргументованого формулювання висновків [24; 25; 27].

Таким чином, аналіз нормативних документів, навчальних програм, модельних програм та науково-методичної літератури дає підстави розглядати Наполеонівські війни як змістовно насичену тему шкільного курсу всесвітньої історії, яка має значний потенціал для реалізації сучасних вимог до історичної освіти. Її зміст охоплює взаємопов'язані події та процеси кінця XVIII – початку XIX ст., діяльність провідних політичних і військових діячів, формування антифранцузьких коаліцій, основні військові кампанії, територіальні зміни та формування нового міжнародного порядку в Європі [5; 17–19; 38; 39].

Водночас аналіз джерельної бази показує, що методичний потенціал цієї теми є ширшим за просте відтворення програмного фактологічного матеріалу. Наполеонівські війни дають можливість організувати навчання

навколо причинно-наслідкових зв'язків, хронологічної та просторової систематизації, аналізу історичних джерел, порівняння позицій учасників подій, роботи з історичною картою, постановки проблемних запитань та аргументованого формулювання висновків [20–27; 32; 33]. Саме це відповідає компетентнісній та діяльнісній орієнтації сучасної шкільної історичної освіти [38; 44].

Отже, відображення Наполеонівських воєн у змісті шкільної історичної освіти має комплексний характер. Програмний матеріал забезпечує засвоєння учнями основних подій, понять, персоналій і результатів Наполеонівських воєн, тоді як Державний стандарт та сучасні методичні підходи створюють підстави для перетворення цього матеріалу на засіб формування історичного мислення. Це дає можливість розглядати досліджувану тему не як сукупність окремих військових кампаній, а як цілісний історичний процес, під час вивчення якого учні можуть сформувати уявлення про причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн. Саме така логіка створює основу для подальшого аналізу конкретних підручників та визначення особливостей їх методичного потенціалу в наступному підрозділі.

4.2. Методичні засади формування в учнів уявлень про причини, перебіг та історичні наслідки Наполеонівських воєн

Формування в учнів цілісних уявлень про Наполеонівські війни потребує такого підходу до організації навчання, за якого історичний матеріал не зводиться до послідовного запам'ятовування дат, назв битв і прізвищ політичних та військових діячів. Відповідно до сучасних підходів до навчання історії, знання мають бути основою для формування в учнів умінь аналізувати історичні явища, встановлювати зв'язки між подіями, визначати їх причини та наслідки, працювати з різними видами історичної інформації й аргументовано формулювати власні висновки [32; 35]. Для теми Наполеонівських воєн такий підхід є особливо важливим через значний обсяг

фактологічного матеріалу та взаємопов'язаність подій, що відбувалися в різних регіонах Європи наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Методично доцільно формувати уявлення про Наполеонівські війни як про цілісний історичний процес, у якому окремі військові кампанії, дипломатичні рішення, утворення антифранцузьких коаліцій, зміни територіального устрою Європи та падіння наполеонівської імперії перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. Така логіка відповідає змісту досліджуваної теми та дає змогу послідовно розглядати її через чотири взаємопов'язані компоненти: причини – перебіг – результати – історичні наслідки. При цьому кожен наступний компонент має пов'язуватися з попереднім: причини пояснюють виникнення та характер протистояння, перебіг розкриває розвиток подій, результати характеризують безпосередні підсумки воєн, а наслідки дають можливість визначити їх значення для подальшого розвитку Європи [35; 54].

Першочерговим методичним завданням є формування в учнів уявлення про причини Наполеонівських воєн. Причинний аналіз доцільно будувати не навколо пошуку однієї причини, а через встановлення сукупності взаємопов'язаних чинників. Учні мають простежувати зв'язок між внутрішньополітичними змінами у Франції, зміцненням її військової та політичної потужності, зовнішньополітичними прагненнями Наполеона, протидією європейських держав та утворенням антифранцузьких коаліцій. Для цього ефективними є проблемні запитання, які спонукають учнів не просто назвати причини, а пояснити їх взаємозв'язок. Методика розвитку критичного мислення передбачає використання запитань як засобу організації пізнавальної діяльності та переходу від відтворення інформації до її аналізу [27].

Під час вивчення причин окремих воєн і кампаній доцільно застосовувати причинно-наслідкові схеми та таблиці. Наприклад, учні можуть встановлювати зв'язок між політичними рішеннями Наполеона та реакцією інших держав, між результатами попередньої кампанії та

формуванням наступної антифранцузької коаліції. Така робота дозволяє уникнути фрагментарного сприйняття матеріалу та поступово сформувати розуміння того, що Наполеонівські війни являли собою послідовний процес, у якому результати попередніх подій впливали на наступний розвиток міжнародних відносин.

Необхідною складовою формування уявлень про перебіг Наполеонівських воєн є хронологічна систематизація матеріалу. Значна кількість військових кампаній потребує чіткого визначення їх послідовності та співвідношення в часі. На цьому етапі доцільно використовувати хронологічні таблиці, стрічки часу, завдання на встановлення послідовності подій та визначення одночасності подій у різних частинах Європи. Методика навчання історії передбачає формування в учнів уміння орієнтуватися в історичному часі та використовувати хронологію не лише для запам'ятовування дат, а як засіб розуміння розвитку історичного процесу [35; 54].

Важливим доповненням до хронологічної систематизації є просторове представлення історичних подій. Наполеонівські війни охопили значну частину Європи, тому без використання історичної карти складно сформувати цілісне уявлення про масштаби військових кампаній та територіальні зміни. Робота з картою може передбачати визначення напрямів наступу французьких військ, територій, охоплених війнами, місць основних битв, переміщень армій та територіальних змін після укладення мирних договорів. Поєднання хронологічної та просторової інформації сприяє формуванню системного уявлення про перебіг Наполеонівських воєн.

Особливого значення набуває робота з історичними джерелами. Її використання дає можливість представити учням події не лише через готовий авторський виклад підручника, а й через безпосереднє опрацювання історичної інформації. Учням можуть пропонуватися уривки з дипломатичних документів, спогадів, свідчень учасників подій, політичних документів та інших матеріалів, пов'язаних із Наполеонівськими війнами.

При цьому важливо формувати вміння визначати автора джерела, час і обставини його створення, зміст документа, позицію автора та інформацію, яку джерело дає для розуміння певної історичної події. Значення історичних документів як засобу активізації пізнавальної діяльності учнів розглядається у відповідних методичних дослідженнях [20].

Робота з джерелами може бути організована за допомогою системи запитань. Наприклад: хто є автором документа; коли і за яких обставин його було створено; яку позицію щодо події він відображає; які факти можна встановити на його основі; що залишається поза межами цього джерела; наскільки інформація документа може бути використана для пояснення причин або наслідків події. Такий спосіб роботи сприяє не тільки засвоєнню історичної інформації, а й розвитку критичного ставлення до джерела та розуміння того, що історичні події можуть бути представлені з різних позицій [20; 24; 27].

Окремим методичним завданням є порівняння позицій учасників Наполеонівських воєн. Учні можуть зіставляти позиції Франції та держав антифранцузьких коаліцій, аналізувати відмінності в їхніх цілях, політичних інтересах і оцінках окремих подій. Доцільність такого підходу пов'язана з необхідністю формування в учнів здатності розглядати історичний процес із різних перспектив, не обмежуючись позицією однієї сторони. Компетентісно орієнтована методика навчання історії передбачає використання історичного матеріалу для аналізу та розв'язання навчальних завдань, а не лише для його репродуктивного відтворення [32].

Значний потенціал має практична діяльність учнів. Практичні заняття з історії дають можливість організовувати самостійне опрацювання історичних джерел, картографічних матеріалів, статистичної інформації, ілюстрацій та інших матеріалів [30]. На матеріалі Наполеонівських воєн це може реалізовуватися через завдання на складання хронологічної таблиці, заповнення причинно-наслідкової схеми, роботу з історичною картою, аналіз

джерела, порівняння військових кампаній та визначення безпосередніх результатів окремих воєн.

Важливим напрямом є дослідницька діяльність учнів. Її доцільно організовувати навколо конкретного проблемного питання, яке передбачає пошук і зіставлення інформації. Наприклад, учням може бути запропоновано дослідити, чому військові перемоги Наполеона не забезпечили тривалого політичного контролю над Європою; чому окремі антифранцузькі коаліції зазнавали поразки; які чинники сприяли зміні співвідношення сил після 1812 р.; або як завершення Наполеонівських воєн вплинуло на формування нового міжнародного порядку. Дослідницька діяльність у навчанні історії спрямована на активне самостійне опрацювання історичної інформації та формування відповідних дослідницьких умінь [21; 22].

Окрему увагу необхідно приділити формуванню уявлень про результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн. Методично важливо не ототожнювати ці поняття. Результати характеризують безпосередні підсумки конкретної війни або кампанії, тоді як історичні наслідки охоплюють більш тривалі зміни, зумовлені сукупністю подій. Тому після вивчення окремих кампаній учням доцільно пропонувати визначити їх безпосередні результати, а після завершення всієї теми – узагальнити зміни, які відбулися в політичному та міжнародному розвитку Європи.

Для формування такого узагальнення доцільно використовувати порівняльні таблиці та схеми, у яких результати окремих кампаній співвідносяться з подальшими змінами. Наприклад, учні можуть простежити, як військові перемоги Франції сприяли розширенню її впливу, водночас стимулюючи створення нових антифранцузьких коаліцій; як невдача французької армії в Росії змінила співвідношення сил; як кампанії 1813–1815 рр. завершилися падінням наполеонівської імперії; та як після завершення воєн було сформовано новий міжнародний порядок. Така робота безпосередньо пов'язує окремі факти із загальним історичним висновком.

Важливим засобом формування системних історичних уявлень є критичне мислення. На матеріалі Наполеонівських воєн воно може розвиватися через аналіз історичних тверджень, визначення аргументів, порівняння джерел, встановлення причин і наслідків та оцінювання обґрунтованості певних висновків. При цьому завдання мають передбачати не механічне відтворення наперед визначеної відповіді, а роботу учня з історичною інформацією та її аргументоване пояснення.

Доцільним є використання проблемних запитань, які охоплюють не окремий факт, а історичну проблему. Наприклад: чому Франція, маючи значні військові успіхи, не змогла встановити тривалий контроль над Європою; чому утворення антифранцузьких коаліцій неодноразово відбувалося після французьких перемог; чому похід до Росії став переломним етапом Наполеонівських воєн; які зміни в міжнародних відносинах були зумовлені падінням Наполеона. Такі питання можуть використовуватися на різних етапах уроку – для мотивації, опрацювання нового матеріалу, його закріплення та підсумкового узагальнення.

Методично важливо забезпечити поступове ускладнення навчальної діяльності. На початковому етапі учні мають засвоїти основні поняття, дати, персоналії та послідовність подій. Наступним етапом є встановлення зв'язків між окремими подіями, їх групування за причинами, перебігом і результатами. Вищий рівень складності передбачає самостійне порівняння історичних ситуацій, аналіз джерел, формулювання аргументованих висновків та узагальнення історичних наслідків. Така послідовність відповідає компетентісно орієнтованому навчанню, за якого результатом є не лише знання історичного матеріалу, а й здатність застосовувати його під час виконання різних навчальних завдань.

Важливим є також поєднання індивідуальної, парної та групової роботи. Індивідуальні завдання можуть передбачати роботу з датами, картою або джерелом; парна робота – порівняння двох історичних документів чи позицій; групова – дослідження окремих кампаній або визначення причин і

наслідків певної події. Така організація дозволяє поєднувати самостійну роботу з обговоренням та аргументацією. Методичні праці з компетентнісно орієнтованого навчання історії та проведення практичних занять розглядають активну навчальну діяльність учнів як важливу складову сучасного уроку історії.

Узагальнюючи, методичні засади формування в учнів уявлень про Наполеонівські війни мають ґрунтуватися на системному, хронологічному, причинно-наслідковому, компетентнісному, діяльнісному, проблемному та дослідницькому підходах. Їх практична реалізація передбачає поєднання пояснення вчителя із самостійною роботою учнів, використання історичної карти, хронологічних таблиць, схем, історичних джерел, проблемних запитань, практичних і дослідницьких завдань. Формування в учнів цілісних уявлень про Наполеонівські війни має відбуватися від фактологічного засвоєння до їх осмислення та узагальнення. Учень має не лише знати основні події 1796–1815 рр., а й розуміти взаємозв'язок між причинами, перебігом і результатами окремих воєн, простежувати зміни співвідношення сил у Європі та пояснювати історичні наслідки падіння наполеонівської імперії. Саме поєднання історичного змісту з активною пізнавальною діяльністю створює умови для формування системних історичних уявлень і відповідає сучасним вимогам до навчання всесвітньої історії.

4.3. Розробки уроків з теми «Наполеонівські війни в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст.»

Практична реалізація визначених методичних засад представлена в циклі із шести уроків з теми «Наполеонівські війни в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст.». Під час його розроблення враховано необхідність поєднання засвоєння історичного змісту з активною пізнавальною діяльністю учнів, зокрема роботою з історичною картою, текстом підручника та історичними джерелами, виконанням причинно-наслідкових і порівняльних завдань, постановкою проблемних запитань та

формулюванням аргументованих висновків [4; 32; 35; 54]. Повні методичні розробки уроків подано в додатках А–Д.

Цикл побудовано за хронологічно-проблемним принципом і спрямовано на поступове формування в учнів уявлення про Наполеонівські війни як цілісний історичний процес. Послідовність уроків відповідає основним етапам досліджуваного періоду й водночас забезпечує рух від визначення передумов і причин військово-політичної експансії Франції до осмислення результатів окремих кампаній та довготривалих наслідків Наполеонівських воєн для Європи. Така організація дає можливість уникнути сприйняття теми як сукупності окремих битв, дат і мирних договорів та зосередити увагу учнів на взаємозв'язках між подіями.

Перший урок «Наполеонівські війни: причини, початок та перші військові перемоги Франції» присвячено передумовам і причинам французької військової експансії та кампаніям Наполеона 1796–1799 рр. (додаток А). Його основним методичним завданням є встановлення зв'язку між зовнішньополітичним становищем Франції, військовими діями та посиленням її впливу в Європі. Урок передбачає роботу з картою, хронологічною інформацією та історичними джерелами, а підсумкові завдання спрямовані на пояснення причин перших військових успіхів Наполеона.

Другий урок «Друга і Третя антифранцузькі коаліції» продовжує формування причинно-наслідкового розуміння теми (додаток Б). Основна увага зосереджується на причинах утворення антифранцузьких коаліцій, співвідношенні військових і дипломатичних чинників та результатах протистояння. Робота з матеріалом про антифранцузькі коаліції організована за логікою «причини створення – учасники – основні військові події – результат – значення для Європи», що дає змогу учням не лише відтворити перебіг подій, а й пояснити, як французькі перемоги змінювали міжнародне становище та водночас створювали передумови для нового антифранцузького опору.

Третій урок «Іспанія та Піренейська війна: межі французького панування в Європі» побудовано навколо проблеми співвідношення військової переваги та можливості встановлення тривалого політичного контролю над підкореною територією (додаток В). Робота з картою, матеріалами підручника й історичними джерелами спрямована на визначення причин французького втручання, особливостей іспанського опору та ролі Великої Британії. Проблемне питання про те, чому Франція, маючи значну військову перевагу, не змогла швидко завершити війну в Іспанії, орієнтує учнів на пояснення причин тривалості конфлікту та його значення для поступового послаблення французьких позицій.

Четвертий урок «Війна Франції проти П'ятої антифранцузької коаліції» розроблено у формі практичного заняття (додаток Г). Його зміст передбачає послідовний аналіз причин війни 1809 р., основних етапів кампанії та умов Шенбрунського мирного договору. Практичні завдання спрямовані на визначення територіальних, політичних, фінансових і військових результатів війни та встановлення їхнього впливу на міжнародне становище Франції й Австрії. Такий підхід дає можливість чітко розмежувати перебіг військової кампанії, її безпосередні результати та ширші історичні наслідки.

П'ятий урок «Похід Наполеона до Росії 1812 року: причини, перебіг і результати» поєднує вивчення нового матеріалу з елементами практичної роботи (додаток Г). Його центральним проблемним питанням є визначення причин, через які кампанія 1812 р. стала переломним етапом Наполеонівських воєн. Робота з картою, хронологією та історичними матеріалами має забезпечити розуміння учнями взаємозв'язку між початковими стратегічними планами Наполеона, перебігом кампанії, виснаженням французької армії та зміною співвідношення сил у Європі. Підсумкове завдання передбачає аргументовану відповідь на проблемне питання та розмежування безпосередніх результатів кампанії і її довготривалих наслідків.

Завершальним є урок «Падіння Наполеонівської імперії та історичні наслідки Наполеонівських воєн», що має узагальнювальний характер (додаток Д). На ньому учні простежують кампанії 1813–1815 рр., падіння наполеонівської імперії та зміни, пов'язані з формуванням нового політичного й міжнародного порядку в Європі. Узагальнення організовано таким чином, щоб учні співвідносили окремі військово-політичні події з їх результатами та наслідками, визначали короткострокові й довгострокові зміни та формулювали загальний висновок щодо історичного значення Наполеонівських воєн.

Спільною рисою розроблених уроків є систематичне використання історичної карти. Вона виступає не лише засобом локалізації подій, а й інструментом встановлення просторових зв'язків між окремими кампаніями, визначення напрямів військових дій і територіальних змін. Робота з картою поєднується з аналізом тексту підручника та історичних джерел, що створює можливість одержувати, зіставляти й узагальнювати інформацію з різних видів навчальних матеріалів.

Послідовність навчальних завдань передбачає поступове ускладнення діяльності учнів. На початкових етапах вони визначають події, учасників, хронологічну послідовність і території, надалі встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, порівнюють результати кампаній, аналізують джерела й пояснюють позиції учасників подій, а на завершальному етапі узагальнюють матеріал та визначають історичні наслідки Наполеонівських воєн. Така організація відповідає компетентнісній і діяльнісній спрямованості сучасного навчання історії [26; 32; 38].

Отже, розроблений цикл уроків забезпечує практичну реалізацію методичних засад, визначених у попередньому підрозділі. Його структура орієнтована на формування в учнів не лише знань про основні події Наполеонівських воєн, а й уміння встановлювати взаємозв'язок між їх причинами, перебігом, результатами та історичними наслідками, працювати з

різними видами історичної інформації та аргументовано формулювати власні висновки.

Висновки до розділу 4

У четвертому розділі розглянуто особливості відображення Наполеонівських воєн у змісті шкільної історичної освіти та підручниках із всесвітньої історії, визначено методичні засади формування в учнів уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки цих воєн.

Головними висновками є те, що вивчення Наполеонівських воєн доцільно здійснювати як цілісного історичного процесу на основі системного, хронологічного, причинно-наслідкового, компетентнісного та діяльнісного підходів. Важливе значення мають робота з історичною картою, джерелами та підручником, проблемні запитання, практичні й дослідницькі завдання.

У розділі також розроблено цикл із шести уроків, послідовно присвячених основним етапам Наполеонівських воєн: першим військовим кампаніям, Другій і Третій антифранцузьким коаліціям, війні в Іспанії, війні 1809 р., походу до Росії 1812 р. та падінню Наполеонівської імперії. Розробки передбачають використання карт, історичних джерел, підручника, проблемних і аналітичних завдань та спрямовані на формування в учнів цілісних уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне обґрунтування та розроблення методичних засад формування в учнів уявлень про причини, перебіг, результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн у Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Поєднання історичного та методичного аспектів дослідження дало змогу розглянути Наполеонівські війни як цілісний взаємопов'язаний історичний процес та визначити способи його педагогічно доцільного опрацювання в шкільному курсі всесвітньої історії. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки.

1. Аналіз історіографії засвідчив, що Наполеонівські війни достатньо ґрунтовно досліджені у військово-історичному, політико-дипломатичному, історіографічному та регіональному напрямках. Наукові праці дають можливість простежити військові кампанії Наполеона Бонапарта, діяльність антифранцузьких коаліцій, трансформацію системи міжнародних відносин, франко-російське протистояння, війну 1812 р. та формування нового політичного порядку в Європі після падіння наполеонівської імперії. Важливе місце в сучасній українській історіографії посідають дослідження східноєвропейського та українського контекстів наполеонівської доби, що дають змогу розширити традиційне висвітлення подій і врахувати політичні та суспільні процеси на українських землях.

Для методичної частини роботи важливе значення мають дослідження з теорії та методики навчання історії, компетентнісного й діяльнісного навчання, розвитку критичного мислення, організації дослідницької діяльності та роботи учнів з історичними джерелами. Нормативно-правові документи, навчальні й модельні програми та шкільні підручники дали можливість визначити сучасні вимоги до результатів навчання історії та місце досліджуваної теми в змісті базової середньої освіти. Методологічною основою роботи стало поєднання системного, історико-хронологічного, історико-порівняльного та причинно-наслідкового підходів із

компетентнісним, діяльнісним, проблемним і дослідницьким спрямуванням навчання. Такий комплекс забезпечив взаємозв'язок історичного дослідження Наполеонівських воєн із визначенням методичних способів їх вивчення учнями.

2. Дослідження основних етапів Наполеонівських воєн у 1796–1815 рр. показало поступову зміну становища Франції від стрімкого військово-політичного піднесення до втрати переваги та падіння наполеонівської імперії. Італійська кампанія 1796–1797 рр. продемонструвала ефективність наступальної стратегії Наполеона та істотно посилила французький вплив у Європі. Водночас Єгипетська експедиція виявила залежність сухопутних операцій від морських комунікацій і обмежені можливості Франції в боротьбі з Великою Британією.

На початку XIX ст. перемоги над державами антифранцузьких коаліцій сприяли подальшому розширенню французького впливу, зміні політичної карти Європи, створенню залежних від Франції держав та поширенню Континентальної блокади. Разом із тим посилення французького контролю породжувало опір. Особливо виразно це проявилось в Іспанії, де збройна боротьба населення, діяльність місцевих хунт, герилья та підтримка Великої Британії перетворили війну на тривале протистояння, яке потребувало значних французьких ресурсів.

Війна 1809 р. засвідчила збереження значного військового потенціалу Франції, але водночас продемонструвала можливість успішного опору наполеонівській армії. Кампанія 1812 р. стала переломним етапом: невдача походу до Росії та значні втрати «Великої армії» істотно послабили військово-політичні позиції Наполеона й сприяли формуванню нової коаліції європейських держав. Поразка під Лейпцигом, вступ союзників до Франції, зречення Наполеона у 1814 р., його повернення під час «Ста днів» та остаточний розгром під Ватерлоо завершили період наполеонівського панування. Віденський конгрес заклав основи нового територіально-політичного устрою Європи та нового балансу сил. Таким чином,

Наполеонівські війни становили взаємопов'язаний процес, у якому результати попередніх кампаній безпосередньо впливали на причини, перебіг і результати наступних етапів протистояння.

3. Аналіз змісту шкільної історичної освіти показав, що Наполеонівські війни посідають важливе місце в курсі всесвітньої історії та дають значні можливості для реалізації сучасних вимог до навчання історії. Навчальні й модельні програми передбачають опрацювання подій, пов'язаних із діяльністю Наполеона Бонапарта, військовими кампаніями Франції, антифранцузькими коаліціями, територіально-політичними змінами в Європі та падінням наполеонівської імперії. Водночас компетентнісна та діяльнісна орієнтація сучасної історичної освіти передбачає, що вивчення цієї теми не повинно обмежуватися запам'ятовуванням дат, назв битв і персоналій.

Зміст залучених до дослідження шкільних підручників дозволяє використовувати текстову інформацію, карти, ілюстрації, історичні документи, запитання та завдання для організації різних видів навчальної діяльності. Методичний потенціал теми полягає насамперед у можливості формувати в учнів хронологічні та просторові уявлення, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, зіставляти цілі й позиції учасників історичних подій, аналізувати результати окремих кампаній і визначати їх довгострокові наслідки. Отже, Наполеонівські війни доцільно представляти в шкільному курсі не як сукупність окремих військових епізодів, а як цілісний історичний процес, що поєднує військові, політичні та дипломатичні зміни в Європі.

4. Методичні засади формування в учнів цілісних уявлень про Наполеонівські війни доцільно вибудовувати навколо взаємопов'язаних компонентів причини – перебіг – результати – історичні наслідки. Така структура дає можливість перейти від простого відтворення фактологічного матеріалу до розуміння логіки історичного процесу. При цьому важливо розмежовувати безпосередні результати конкретної війни або кампанії та її довгострокові історичні наслідки.

Формування уявлень про перебіг Наполеонівських воєн потребує поєднання хронологічної та просторової систематизації матеріалу. Доцільним є використання стрічок часу, хронологічних і порівняльних таблиць, причинно-наслідкових схем та історичних карт. Робота з історичними джерелами має спрямовуватися на визначення авторства, часу й обставин створення документа, позиції його автора, встановлення фактів та зіставлення різних свідчень. Проблемні запитання, порівняльні та дослідницькі завдання дають можливість організувати активну пізнавальну діяльність учнів, формувати здатність аргументувати висновки та розглядати історичні події з різних перспектив. Поєднання таких видів діяльності забезпечує поступовий перехід від засвоєння окремих фактів до формування системного розуміння причин, перебігу, результатів і наслідків Наполеонівських воєн.

5. Практичною реалізацією визначених методичних засад став розроблений цикл із шести уроків з теми «Наполеонівські війни в Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст.». Його зміст послідовно охоплює причини та перші військові кампанії Наполеона, боротьбу Франції з антифранцузькими коаліціями, війну в Іспанії, війну 1809 р., похід до Росії 1812 р. та завершальний етап Наполеонівських воєн і падіння імперії.

Розроблені уроки передбачають поєднання пояснення історичного матеріалу з роботою учнів з історичною картою, підручником та історичними джерелами, виконанням хронологічних, причинно-наслідкових, порівняльних і аналітичних завдань, постановкою проблемних запитань та формулюванням аргументованих висновків. Послідовність уроків дає можливість простежити зміну становища Франції від військово-політичного піднесення до втрати переваги й падіння наполеонівської імперії та пов'язати перебіг окремих кампаній з їх безпосередніми результатами і довгостроковими наслідками для Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ададуров В. В. «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ століття. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2018. 624 с.
2. Ададуров В. В. Польське питання у французько-австрійських відносинах епохи наполеонівських війн : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Львів, 1997. 144 с.
3. Ададуров В. В. Проекти французького командування стосовно південно-західних земель Російської імперії під час підготовчого та наступального етапів воєнної кампанії 1812 року. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2010. Вип. 45. С. 127–167.
4. Власов В. С. Методика проведення практичних занять з історії України в 7 класі (за підручником В. Власова). Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. 2015. № 7–8. С. 40–47.
5. Войтович Л. В., Голубко В. Є. Історія війн і військового мистецтва : у 3 т. Т. 2 : Від професійних найманих армій до масових (мобілізаційних) армій (початок ХVІ – початок ХХ ст.). Харків : Фоліо, 2018. 970 с.
6. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків : Ранок, 2017. 256 с.
7. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2022. 234 с.
8. Гупан Н. М. Сучасний підручник з історії в контексті нового Державного стандарту освіти. *Проблеми сучасного підручника* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 20–21 травня 2021 р. Київ : Педагогічна думка, 2021. С. 64–66.

9. Гуржій О. І., Реєнт О. П., Палій А. А. Війна 1812 року: український контекст / відп. ред. В. А. Смолій ; НАН України, Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2012. 154 с.
10. Д'ячков С. В., Литовченко С. Д. Всесвітня історія : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків : Ранок, 2017. 192 с.
11. Захарчук О. М. «Силова дипломатія» в зовнішньополітичній діяльності Наполеона Бонапарта : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2000. 189 с.
12. Захарчук О. М. Витоки і трансформації російського історіографічного міфу про політичні плани Наполеона Бонапарта щодо Росії напередодні та під час війни 1812 р. *Український історичний журнал*. 2024. № 1. С. 113–129.
13. Захарчук О. М. Зовнішня політика та дипломатія Наполеона Бонапарта в роботах сучасних вітчизняних істориків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2016. Вип. 1 (128). С. 23–29.
14. Захарчук О. М. Наполеон Бонапарт та українське суспільство: історичні документи в інтерпретаціях дослідників. *Український історичний журнал*. 2015. № 2. С. 163–183.
15. Захарчук О. М. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I до південно-західних окраїн Російської імперії в 1812 р. *Український історичний журнал*. 2014. № 1. С. 169–187.
16. Коляда І. А. Всесвітня історія : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. 304 с.
17. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / О. І. Пошетун, Т. О. Ремех, Ю. Б. Малієнко, П. В. Мороз. 2023. URL: <https://mon.gov.ua>.

18. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / О. В. Гісем, В. І. Бойко, Я. Л. Василенко та ін. 2023. URL: <https://mon.gov.ua>.

19. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, А. С. Посулько, Т. В. Бакка та ін. 2023. URL: <https://mon.gov.ua>.

20. Молоткіна В. К., Тарапон О. І. Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Society. Document. Communication*. 2022. № 16. С. 107–129.

21. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання історії України : методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012.

22. Мороз П. В., Мороз І. В. Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. Вип. 24. С. 141–162.

23. Полянський П. Б. Всесвітня історія : підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2017. 224 с.

24. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.

25. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2012. № 1. С. 3–7.

26. Пометун О. І. Підручник з історії у контексті діяльнісного і компетентнісного підходів. *Педагогічні науки*. 2008. Т. 1, № 50. С. 83–89.

27. Пометун О. І. Формування критичного мислення за допомогою запитань. *Історія та правознавство*. 2020. № 1–3. С. 63–65.

28. Пометун О. І., Гупан Н. М. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с.

29. Пометун О., Гупан Н. Як розвивати критичне мислення учнів за допомогою нового підручника з історії України. *Історія і*

суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. 2018. № 2. С. 69–76.

30. Пометун О. І., Гупан Н. М. Практичні заняття з історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.

31. Пометун О., Гупан Н. Проєктування підручника з інтегрованого курсу історії та громадянської освіти для 5-го класу. *Проблеми сучасного підручника*. 2021. Вип. 27. С. 182–194.

32. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

33. Пометун О., Гупан Н. Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 28. С. 115–132.

34. Пометун О. І., Сущенко І. М. Основи критичного мислення. 10 (11) клас : метод. посіб. для вчителів. Дніпро : Ліра, 2016. 156 с.

35. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

36. Пометун О. І., Сущенко І. М. Навчаємо мислити критично : посіб. для вчителів. Дніпро : Ліра, 2016. 143 с.

37. Про внесення змін до типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 09.08.2024 № 1120. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66d/ffe/c4c/66dffec4c92d2958213439.pdf>.

38. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF>.

39. Про затвердження навчальної програми «Всесвітня історія. 8–9 класи» для закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698. Київ : HREC PRESS, 2022.

40. Про затвердження типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 № 235. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/661/68f/f4b/66168ff4b1bbe581264698.pdf>.

41. Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році : лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2025 № 1/16828-25. URL: <https://mon.gov.ua>.

42. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

43. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.

44. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>.

45. Старжець В. І. Методика використання формувального оцінювання на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 64, т. 2. С. 317–322.

46. Старжець В. І., Левдер А. І. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України в 10–11 класах. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 6(24). С. 944–956.

47. Стеценко В. І. Вітчизняна війна 1812 р.: історіографія. *Наукові записки з української історії*. 2010. Вип. 24. С. 157–161.

48. Стеценко В. І. Вплив війни 1812 року на свідомість українського суспільства. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. Вип. 2, ч. 4. С. 91–95.

49. Стеценко В. І. Українське дворянство в подіях 1812 р. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 16. С. 372–377.

50. Стеценко В. І. Франція і Росія: час перед зіткненням. *Наукові записки з української історії*. 2009. Вип. 23. С. 183–187.

51. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ, 2015. 44 с.

52. Щупак І. Я. Всесвітня історія : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Оріон, 2017. 208 с.

53. Щупак І. Я., Бурлака О. В., Власова Н. С., Піскарьова І. О., Посуньо А. Л., Секиринський Д. О. Всесвітня історія : підручник для 9 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2022. 192 с.

54. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії : навчально-методичний посібник. Харків : ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Урок 1. Наполеонівські війни: причини, початок та перші військові перемоги Франції

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Мета уроку: сформувати в учнів уявлення про передумови та причини Наполеонівських воєн, особливості зовнішньої політики Франції наприкінці XVIII ст., перші військові кампанії Наполеона Бонапарта; визначити роль військових перемог у посиленні французького впливу в Європі; розвивати вміння працювати з історичною картою, хронологічною інформацією та історичними джерелами; формувати навички встановлення причинно-наслідкових зв'язків і аргументованого висловлення власної думки.

Очікувані результати. Після уроку учні зможуть пояснити причини початку Наполеонівських воєн; характеризувати основні напрямки зовнішньої політики Франції; показувати на карті території, пов'язані з першими кампаніями Наполеона; називати основні військові події 1796–1799 рр.; пояснювати значення військових перемог Франції для зміни її становища в Європі.

Обладнання: політична карта Європи кінця XVIII ст.; атлас; підручник; портрет Наполеона Бонапарта; фрагменти історичних джерел.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Учитель повідомляє тему та пропонує учням сформулювати, що саме вони хотіли б з'ясувати під час уроку. На дошці записується проблемне питання:

«Чому Франція наприкінці XVIII ст. змогла перейти від оборони революційних завоювань до активного поширення свого впливу в Європі?»

II. Актуалізація опорних знань

Учням пропонується пригадати:

1. Які політичні зміни відбулися у Франції внаслідок революції?
2. Чому європейські монархії виступали проти революційної Франції?
3. Які держави брали участь у боротьбі проти революційної Франції?
4. Яке значення мала армія в політичному житті Франції кінця XVIII ст.?

Після відповідей учитель підводить учнів до висновку, що зовнішня політика Франції поступово набула наступального характеру.

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель коротко характеризує міжнародне становище Франції та передумови її військової активності.

Після цього учні працюють з картою. Завдання:

«Знайдіть Францію, Австрію, Північну Італію. Визначте, у якому напрямку могла розгортатися французька військова кампанія. Які географічні особливості могли впливати на пересування армії?»

Далі розглядається Італійська кампанія Наполеона 1796–1797 рр. Учні визначають основні напрямки руху французької армії та фіксують у зошиті ключові події.

Після цього пропонується проблемне завдання:

«Чому перемоги Наполеона в Італії мали значення не лише для військового становища Франції, а й для її політичного впливу в Європі?»

Учні формулюють відповіді на основі матеріалу підручника.

IV. Робота з історичним джерелом

Учитель пропонує фрагмент документа, пов'язаного з діяльністю Наполеона, та ставить запитання:

- Хто є автором документа?
- За яких обставин він був створений?
- Які цілі французької політики можна визначити з документа?
- Які інтереси Франції він відображає?

- Яку інформацію документа можна використати для характеристики політики Наполеона?

Робота з історичними документами має не лише інформаційне, а й пізнавальне значення, оскільки дозволяє учням самостійно працювати з історичними свідченнями [20].

V. Закріплення

Учні відповідають на запитання:

1. Які обставини сприяли активізації зовнішньої політики Франції?
2. Яке значення мала Італійська кампанія?
3. Як військові перемоги впливали на становище Наполеона?
4. Чому успіхи французької армії сприяли посиленню позицій Франції в Європі?

VI. Підбиття підсумків

Учні завершують речення:

«Перші військові кампанії Наполеона стали важливими для Франції тому, що...»

VII. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф підручника. На контурній карті позначити основні напрямки Італійської кампанії Наполеона 1796–1797 рр. Сформулювати три причини успіхів французької армії.

Урок 2. Друга і Третя антифранцузькі коаліції

Тип уроку: комбінований урок.

Мета уроку: сформувати уявлення про причини створення Другої та Третьої антифранцузьких коаліцій, перебіг основних військових кампаній, значення битв під Маренго, Ульмом та Аустерліцем; показати зміни міжнародного становища Франції; розвивати вміння працювати з картою, хронологією та історичними джерелами.

Очікувані результати. Учні зможуть пояснити причини створення коаліцій; характеризувати основні військові кампанії; визначати місце ключових битв у перебігу війни; пояснювати наслідки перемог Франції для політичної карти Європи.

Обладнання: карта Європи початку XIX ст., атлас, підручник, контурні карти.

Хід уроку

I. Актуалізація знань

Учитель ставить питання:

«Чому перемоги Франції не припинили опір європейських держав?»

Учні висловлюють припущення, після чого формулюється тема уроку.

II. Вивчення нового матеріалу

Учитель характеризує формування Другої антифранцузької коаліції.

Під час роботи з картою учні визначають держави-учасниці коаліції та напрямки військових дій.

Далі розглядається битва під Маренго. Учням пропонується встановити:

- хто був учасником битви;
- де вона відбулася;
- яким був її результат;
- як цей результат вплинув на становище Франції.

Наступним етапом є характеристика Третьої антифранцузької коаліції.

Учитель пояснює перебіг кампанії 1805 р., після чого учні працюють з картою та простежують пересування французької армії.

Проблемне питання: «Чому перемога Наполеона під Аустерліцем стала важливою не лише військовою, а й політичною подією?»

Учні знаходять відповідь у тексті підручника та формулюють власний висновок.

III. Робота з картою

Завдання: «Позначте на контурній карті території, пов'язані з кампанією 1805 р. Покажіть напрямки руху французької армії та місце битви під Аустерліцем. Поясніть, яке стратегічне значення мало розташування війська напередодні битви».

IV. Робота з підручником

Учні знаходять у тексті інформацію про наслідки перемоги Франції у війні 1805 р.

Питання: «Які зміни відбулися в становищі Австрії? Які зміни відбулися в системі міжнародних відносин? Чому перемога Франції водночас створювала передумови для нового опору?»

V. Закріплення

Учням пропонується скласти коротку усну характеристику Третьої антифранцузької коаліції за планом:

1. причини створення;
2. учасники;
3. основні військові події;
4. результат;
5. значення для Європи.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал підручника. Підготувати коротке повідомлення про битву під Аустерліцем. На карті показати місце битви та основні напрямки військових дій.

Урок 3. Іспанія та Піренейська війна: межі французького панування в Європі

Тип уроку: урок засвоєння нових знань із використанням елементів практичної роботи.

Мета уроку: сформувати уявлення про причини французького втручання в Іспанію, перебіг воєнних дій та особливості іспанського опору; визначити роль Великої Британії у боротьбі проти французького панування; показати, чому іспанська кампанія стала складним і тривалим випробуванням для Франції; розвивати вміння аналізувати історичні джерела та карту.

Обладнання: карта Піренейського півострова, атлас, підручник, джерела.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель пропонує учням запитання:

«Чи завжди військова перемога означає встановлення тривалого контролю над територією?»

Після короткого обговорення оголошується тема уроку.

II. Вивчення нового матеріалу

Учитель характеризує ситуацію на Піренейському півострові та причини втручання Франції.

Учні працюють з картою.

Завдання:

«Покажіть територію Іспанії та Португалії. Визначте географічні особливості Піренейського півострова, які могли ускладнювати проведення військової кампанії».

Далі учні опрацьовують матеріал підручника щодо французького наступу та організації опору.

III. Робота з історичним джерелом

Учням пропонується джерело, що характеризує іспанський опір.

Запитання:

1. Які настрої населення відображає документ?
2. Які форми опору можна визначити?
3. Чим народний опір відрізнявся від регулярних військових дій?
4. Чому для французької армії боротьба з таким опором була складною?

Після обговорення учитель звертає увагу на поняття «партизанська війна».

IV. Робота з картою

Учні позначають основні райони бойових дій та визначають роль Португалії і Великої Британії у протистоянні Франції.

Проблемне питання:

«Чому Франція, маючи значну військову перевагу, не змогла швидко завершити війну в Іспанії?»

V. Узагальнення

Учні складають усну відповідь за логікою:

причини втручання Франції – основні події – особливості опору – роль Великої Британії – значення війни для Франції.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний параграф. Написати коротку відповідь на питання: «Чому іспанський опір став одним із чинників послаблення французьких позицій у Європі?»

Урок 4. Війна Франції проти П'ятої антифранцузької коаліції

Тип уроку: практичне заняття.

Мета уроку: сформувати в учнів цілісне уявлення про війну 1809 р. між Францією та Австрією; простежити перебіг кампанії від наступу австрійської армії до битви під Ваграмом та укладення Шенбрунського договору; визначити результати війни та їх значення для становища Австрії й Франції; удосконалювати вміння працювати з картою та історичними джерелами.

Обладнання: карта Європи 1809 р., атлас, контурні карти, підручник, джерела.

Хід практичного заняття

I. Постановка навчальної проблеми

Учитель ставить питання:

«Чому після перемог Наполеона над попередніми коаліціями європейські держави продовжували боротьбу проти Франції?»

II. Робота з картою

Учні отримують завдання:

1. визначити територію Австрійської імперії;
2. показати напрямок наступу австрійської армії;
3. позначити основні райони бойових дій;
4. показати Відень;
5. визначити місця битв під Асперном та Есслінгом і Ваграмом.

Після виконання завдання учні пояснюють, як географічне положення Відня впливало на перебіг кампанії.

III. Аналіз джерел

Учням пропонується кілька коротких фрагментів джерел.

Завдання:

«Визначте, як кожна сторона характеризує власне становище та становище противника. Які відомості дозволяють зробити висновок про перебіг кампанії?»

Після цього учні формують висновки.

IV. Битва під Асперном та Есслінгом

Учитель звертає увагу на значення битви для перебігу кампанії.

Запитання:

- Чому французька армія зазнала невдачі?
- Яке значення мало утримання австрійцями позицій?
- Чому ця поразка мала особливе значення для сприйняття

військових можливостей Наполеона?

V. Битва під Ваграмом

Учні визначають результат битви та порівнюють його з результатом Асперна та Есслінга.

Проблемне завдання:

«Як пояснити ситуацію, коли одна й та сама кампанія містила як значну французьку невдачу, так і подальшу перемогу?»

VI. Аналіз результатів війни

Учні працюють із матеріалом про Шенбрунський договір і визначають:

- територіальні зміни;
- політичні наслідки для Австрії;
- фінансові зобов'язання;
- військові обмеження;
- зміни у міжнародному становищі Європи.

VII. Підсумковий висновок

Учні письмово відповідають:

«У чому полягало історичне значення війни 1809 р. для Франції, Австрії та європейської системи міжнародних відносин?»

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати матеріал про війну 1809 р. та скласти коротку хронологію основних подій кампанії.

Урок 5. Похід Наполеона до Росії 1812 року: причини, перебіг і результати

Тип уроку: комбінований урок із елементами практичного заняття.

Мета уроку: сформувати в учнів уявлення про причини, основні етапи та результати походу Наполеона до Росії 1812 р.; показати масштаби військової кампанії та її вплив на подальший розвиток Наполеонівських воєн; розвивати вміння аналізувати карту, джерела, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Обладнання: карта кампанії 1812 р., атлас, контурна карта, підручник, історичні джерела.

Хід уроку

I. Мотивація

Учитель ставить питання: «Чому похід 1812 року став переломним етапом у Наполеонівських війнах?». Відповідь на це питання учні мають сформулювати наприкінці уроку.

II. Причини війни

Учні працюють з текстом підручника та визначають політичні, економічні й зовнішньополітичні чинники конфлікту.

Запитання: «Яку роль у загостренні французько-російських відносин відіграла Континентальна блокада?»

Для поглиблення роботи можна використати матеріали української історіографії про політичні плани Наполеона та український контекст війни 1812 р. [1; 9; 12; 15].

III. Робота з картою

Учні простежують рух французької армії.

Завдання: «Покажіть на карті напрямок наступу французької армії. Визначте основні географічні пункти кампанії. Простежте шлях від початку наступу до Москви та подальшого відступу».

Після роботи з картою учні пояснюють, як просторовий масштаб кампанії впливав на становище французької армії.

IV. Бородінська битва

Учитель повідомляє основні відомості про битву, після чого учні відповідають:

- Яке місце займала Бородінська битва у кампанії?
- Чому її не можна розглядати ізольовано від наступних подій?
- Яким був безпосередній результат битви?
- Які наслідки вона мала для подальшого перебігу війни?

V. Відступ французької армії

Учні працюють із картою та визначають напрямок відступу.

Проблемне питання: «Чому французька армія, яка розпочала кампанію з масштабним наступом, опинилася у критичному становищі під час відступу?». Учні використовують факти про протяжність комунікацій, умови відступу, втрати та опір російської армії.

VI. Робота з історичним джерелом

Учням пропонується документ або мемуарне свідчення.

Завдання: «Визначте, яку сторону подій представляє автор. Які особливості кампанії він підкреслює? Чи можна на підставі одного джерела зробити повний висновок про перебіг війни?». Це завдання спрямоване на формування критичного ставлення до історичної інформації [20; 24].

VII. Підсумок

Учні повертаються до проблемного питання уроку: «Чому похід Наполеона до Росії 1812 року став переломним етапом Наполеонівських воєн?». Відповідь має містити щонайменше три аргументи.

VIII. Домашнє завдання

Позначити на контурній карті основні етапи кампанії 1812 р. Підготувати усну відповідь на питання: «Які безпосередні результати та довготривалі історичні наслідки мала кампанія 1812 року?»

Урок 6. Падіння Наполеонівської імперії та історичні наслідки Наполеонівських воєн

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації знань.

Мета уроку: систематизувати знання учнів про Наполеонівські війни; простежити завершальний етап боротьби проти Франції у 1813–1815 рр.; визначити основні результати та історичні наслідки Наполеонівських воєн для Європи; формувати вміння узагальнювати історичний матеріал, аргументувати висновки та встановлювати взаємозв'язки між окремими подіями.

Обладнання: карта Європи 1813–1815 рр., атлас, підручник, контурні карти, джерела.

Хід уроку

I. Актуалізація знань

Учитель демонструє карту Європи та пропонує учням визначити, як змінилося становище Франції після кампанії 1812 р.

Питання:

«Які події свідчили про послаблення французького панування в Європі?»

II. Кампанія 1813 року

Учитель характеризує основні події 1813 р.

Учні працюють із картою та визначають напрямки наступу союзних армій.

Особлива увага приділяється битві під Лейпцигом.

Питання:

«Чому битва під Лейпцигом стала важливою для подальшого перебігу війни?»

III. Падіння Наполеона

Учні встановлюють послідовність подій 1814–1815 рр.

Завдання:

«Поясніть, як військові поразки Франції вплинули на політичне становище Наполеона».

Після цього розглядається «Сто днів» та битва під Ватерлоо.

IV. Практичне завдання «Європа після Наполеона»

Учні працюють з картою Європи після завершення Наполеонівських воєн.

Їм пропонується визначити:

- які територіальні зміни відбулися;
- які держави посилили свої позиції;
- які політичні проблеми залишилися невирішеними;
- як змінилася система міжнародних відносин.

V. Підсумкове проблемне завдання

Учитель формулює питання:

«Чи можна розглядати Наполеонівські війни лише як серію військових кампаній?»

Учні мають обґрунтувати відповідь, використовуючи матеріал усієї теми.

Під час виконання завдання вони повинні назвати не менше трьох аспектів історичного значення Наполеонівських воєн: військовий, політичний, територіальний, дипломатичний або суспільний.

VI. Робота з історичними джерелами

Учням пропонується зіставити два документи, які відображають ситуацію в Європі до та після завершення Наполеонівських воєн.

Запитання:

1. Які зміни можна простежити?
2. Що залишилося незмінним?
3. Які висновки про наслідки Наполеонівських воєн можна зробити?
4. Які з наслідків були короткостроковими, а які мали довготривалий характер?

Такий вид роботи сприяє формуванню дослідницьких умінь і критичного мислення учнів [21; 22; 51].

VII. Підсумкова рефлексія

Учні завершують речення:

«Головною особливістю Наполеонівських воєн було те, що...»

«Найважливішим результатом для Європи стало...»

«Наслідки Наполеонівських воєн проявилися в...»

VIII. Домашнє завдання

Написати розгорнуту відповідь на питання:

«Які зміни в політичному та міжнародному становищі Європи були зумовлені Наполеонівськими війнами?»